

Anouk de Wit

3500586

Feike Dietz

BA-scriptie

13-04-12

Isabella de Moerloose als religieus leidsvrouwe

Een analyse van de constructie van de publieke identiteit van Isabella de Moerloose in haar boek

Vrede tractaet, gegeven van den hemel door vrouwen zaet

Inhoud

1.	Inleiding.....	3
1.1	Isabella de Moerloose	3
1.2	Anderen over <i>Vrede Tractaet</i>	4
1.3	Opbouw van het onderzoek.....	5
2.	Theoretisch kader	6
3.	Vraagstelling	8
3.1	Hoofdvraag.....	8
3.2	Deelvragen	8
4.	Methode.....	10
4.1	Narratologische analyse.....	10
4.2	Methode Presser	11
5.	Corpus	15
6.	Analyse <i>Vrede Tractaet</i>	16
6.1	Titelpagina's	16
	Deelconclusie.....	19
6.2	De Hoofdreden en 't Register	19
	Deelconclusie.....	21
6.3	Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel.....	21
	Religie	21
	Leidsvrouw.....	24
	Maatschappelijk gedrag	26
	Deelconclusie.....	28
6.4	Besluit.	28
	Deelconclusie.....	30
7.	Conclusie	31
8.	Literatuurlijst	34
9.	Bijlagen	35
	Bijlage A.....	35
	Bijlage B.....	36
	Bijlage C.....	38
	Bijlage D.....	51

1. Inleiding

In dit onderzoek analyseer ik het boek *Vrede Tractaet*, geschreven door Isabella de Moerloose in 1695. Dit werk is op te vatten als een egodocument, waarin auteur en verteller kunnen worden beschouwd als dezelfde instantie.

Isabella's publieke identiteit is te beschouwen als die van een religieus leidsvrouwe. Hiermee bedoel ik een vrouw met een leidende functie op het gebied van religie en maatschappelijk gedrag.

Aan de hand van Isabella's tekst onderzoek ik hoe zij haar publieke identiteit construeert. Hierbij maak ik gebruik van een narratologische analyse in combinatie met 'methode Presser'.

De hoofdvraag luidt:

Op welke wijze construeert Isabella de Moerloose haar publieke identiteit als religieus leidsvrouwe in Vrede Tractaet?

1.1 Isabella de Moerloose

In 1695 werd het boek *Vrede Tractaet, Gegeven door den Hemel door Vrouwen-Zaet* met veel moeite gedrukt door een Amsterdamse drukker. Het werk beslaat 699 pagina's en bevat een opstandige inhoud. De auteur, de weduwe Isabella Hoogentoren, liet het boek drukken onder haar pseudoniem Isabella de Moerloose. Deze doet voorkomen dat zij 'de moeder-loze' is, wat betekent dat ze geen moeder heeft. Maar dit is niet waar, Isabella heeft haar moeder wel degelijk gekend. Isabella groeide op in Gent als een eigenzinnig meisje. Zij las bijvoorbeeld geen boeken, omdat zij vond kennis beter uit de wereld om haar heen gehaald kon worden. Ze kreeg hierover ruzie met de plaatselijke predikant.¹ Dit is een van de redenen waarom Isabella Gent verliet en naar Zeeland reisde. Daar trouwde ze een aantal jaar later met predikant Laurentius Hoogentoren. Haar geluk leek compleet. Door haar huwelijk met een predikant had ze zich status verworven. Ze bestierde een huishouden en zorgde voor de kinderen van Hoogentoren. Isabella leidde een goed leven, tot de predikant twee jaar na hun huwelijk overleed. Toen begon Isabella met het schrijven van *Vrede Tractaet*. Hierin doet ze verslag van haar jeugd tot het jaar dat haar boek wordt gedrukt.

Isabella is echter een stap verder gegaan dan het schrijven van haar biografie. Ze heeft het boek gebruikt met als hoofddoel om haar gedachten uiteen te zetten over onderwerpen als religie en het huwelijksleven.

Vrede Tractaet bestaat uit twee boeken. Het eerste boek omvat twee delen, het tweede boek is niet gesplitst en is op te vatten als het derde deel. In het eerste deel en derde deel beschrijft Isabella haar leven. In het tweede deel geeft zij adviezen aan vrouwen over het huwelijk en de plichten die daarbij horen. Isabella gebruikt voor deze adviezen voornamelijk haar eigen huwelijkservaringen en blijkt niet bang om deze te beschrijven in directe bewoordingen.

¹ Schenkeveld – Van der Dussen 1997, p. 438.

Over het geloof had ze voor die tijd zeer radicale opvattingen die ze zonder scrupules heeft neergepend. Voor een aantal mensen uit Isabella's directe omgeving was zij echter te openhartig. Haar overpeinzingen over geloof en huwelijk werden als lasterlijk ervaren. Het feit dat Isabella nog een stapje verder is gegaan en deze gedachten ook heeft opgeschreven, heeft er uiteindelijk voor gezorgd dat het gerecht te Goes haar verbande uit de gewesten Holland, Zeeland en West-Friesland. Zij werd ervan beschuldigd 'labadistische sympathieën' te hebben, wat inhoudt dat zij een aanhangster zou zijn geweest van de kerkhervormer Jean de Labadie.² Deze afvallige predikant pleitte voor een zogenaamd 'Nieuw-Jerusalem'. Isabella was waarschijnlijk in Middelburg met de ideeën van deze man in aanraking gekomen.³

Vanwege haar verbanning viel het Isabella zwaar om haar autobiografie te laten drukken. Dit gebeurde toch in 1695 bij de Amsterdamse drukker Laurens Gunter. Zij had zich in die tijd, waarschijnlijk met haar stiefkinderen van Hoogentoren, in Amsterdam gevestigd. Haar naam komt in 1699 voor in de kerkeradsnotulen, omdat zij ervan werd beschuldigd kinderen 'zeer Godloze ende verfoeilijke dingen' te leren.⁴ Isabella had een schooltje opgericht waar ze haar leerlingen haar eigen inzichten over God leerde. De kerk was het hier absoluut niet mee eens en voor straf werd zij in het spinhuis, een heropvoedingsinstituut voor vrouwen, geplaatst. Toen in 1706 werd geconstateerd dat zij krankzinnig was geworden, werd ze overgeplaatst naar het dolhuis. Zij werd hier in 1712 uit ontslagen, waarna er niets meer van haar is vernomen.⁵

Vrede Tractaet is een bijzonder boek te noemen. In de eerste plaats omdat de meeste boeken uit die tijd door mannen werden geschreven. Schrijvende vrouwen vormden een uitzondering. In de tweede plaats werden boeken vaak geschreven door mensen uit de hogere klassen van de samenleving. Een reden hiervoor is dat de geestelijk leiders van zowel de katholieke als de protestantse kerk het niet goed keurden dat er boeken werden geschreven waarin de opinies van de kerk niet overeen kwamen met die van de auteur.⁶ Het werk van Isabella vormt op die twee regels een uitzondering, omdat het is geschreven door een vrouw afkomstig uit de lagere volksklasse. Dat alleen al maakt het boek van Isabella tot interessant werk om te bestuderen.

1.2 Anderen over *Vrede Tractaet*

Anna de Haas noemt *Vrede Tractaet* 'meer dan een intrigerend religieus tractaat. Het is ook een in sommige opzichten bijzonder openhartige autobiografie'.⁷ Daar heeft zij zeker gelijk in; Isabella schuwt geen enkel taboe en neemt daarbij geen blad voor de mond.

² Roodenburg 1983, p. 336.

³ Schenkeveld – Van der Dussen 1997, p. 438.

⁴ Haas 2002, p. 53.

⁵ Haas 2002, p. 53.

⁶ Roodenburg 1983, p. 314.

⁷ Haas 2010, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Moerloose>. Geraadpleegd op 05-03-12.

Herman Roodenburg noemt *Vrede Tractaet* een ‘merkwaardige autobiografie’ om twee redenen. In de eerste plaats lijkt het boek wel enige uiterlijke samenhang te hebben, maar dit blijkt niet uit Isabella’s onsamenhangende manier van schrijven. Het lijkt Roodenburg alsof Isabella het in grote haast heeft opgeschreven. Op het laatste moment heeft zij nog een aantal pagina’s naar de drukker gebracht. Daarbij heeft ze in de tekst weinig gebruik gemaakt van interpunctie, wat het lezen niet gemakkelijker maakt.⁸

In de tweede plaats is het volgens Roodenburg een merkwaardig boek, omdat ‘we over belangrijke details uit haar leven niet veel te weten [komen]’.⁹ Hij voegt daar aan toe dat de reden hiervoor waarschijnlijk is dat Isabella een zelfrechtvaardiging heeft willen schrijven. Voor die bewering zijn twee bewijzen. In haar voorwoord gebruikt Isabella de beschrijving ‘dese proef’ om haar boek te beschrijven.¹⁰ In het Vroegmiddelnederlands betekent ‘proef’ een ‘middel waarmee men de waarheid of de waarachtigheid van iets aantoot’.¹¹ In dit voorwoord wordt echter niet expliciet gesproken van een autobiografie. Wel vermeldt Isabella dat zij haar ‘Leven Verstant en Ervaerenthey’ beschrijft, maar alleen omdat daaruit kan ‘gesien worden hoe en waer ick tot die kennis gecomen ben’.¹² Roodenburg spreekt, net zoals De Haas, over een ‘merkwaardige autobiografie’ omdat wij weinig over de belangrijke details van Isabella’s leven te weten komen. Ik denk dat de ‘belangrijke details’ waar Roodenburg op doelt waarschijnlijk in de ogen van Isabella niet noodzakelijk waren om de lezer te laten zien waar zij haar kennis vandaan heeft. Het is moeilijk te spreken van een autobiografie, laat staan een ‘merkwaardige autobiografie’, wat zou impliceren dat het werk als primair doel heeft een ‘eigen levensbeschrijving’ te zijn.¹³ Dit is niet het geval. Isabella wil met haar boek de vrede bevorderen waarbij ze uit haar eigen levenservaring put. Daarom beschouw ik haar werk als een egodocument en niet als een autobiografie.

1.3 Opbouw van het onderzoek

Dit onderzoek zit als volgt in elkaar. Eerst beschrijf ik onder het kopje ‘theoretisch kader’ welke onderzoeken ik heb gebruikt om tot de hoofdvraag en de manier van analyseren te komen. Vervolgens behandel ik de vraagstelling. Daarna leg ik onder het kopje ‘methode’ uit hoe ik de narratologische analyse en de methode van Presser gebruik en hoe deze bij mijn vraagstelling passen. Omdat *Vrede Tractaet* een te groot boek is om binnen dit tijdsbestek te kunnen analyseren, staan onder ‘corpus’ vermeld welke delen van het boek ik analyseer en waarom. Hierna wordt elk deel geanalyseerd en tot slot sluit ik af met de conclusie.

⁸ Roodenburg 1983, p. 312.

⁹ Roodenburg 1983, p. 312.

¹⁰ Hoogentoren 1695, p. A1.

¹¹ WNT 2010, lemma ‘proef’.

¹² Hoogentoren 1695, p. 3.

¹³ WNT 2010, lemma ‘autobiografie’.

2. Theoretisch kader

Het gebruik van egodocumenten als historische bron vindt tegenwoordig gretiger aftrek dan vijftig jaar geleden. Historici hadden toen een meer kritische houding tegenover dit genre, aangezien deze manier van geschiedschrijving te subjectief zou zijn. De term 'egodocument' is dan ook relatief jong. Jacques Presser bedacht de term rond 1955 en gaf er de volgende definitie aan: 'die historische bronnen, waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een "ik" of een enkele keer een "hij" als schrijvend en beschrijvend subject voortdurend in de tekst aanwezig'.¹⁴

Dat het bestuderen van egodocumenten voorheen niet gewenst was, is gezien vanuit de wetenschappelijke traditie geen vreemde gedachte. Gezien vanuit dat oogpunt levert alleen empirische wetenschap valide kennis op. Wanneer het onderwerp van studie niet objectief is, zoals een egodocument, kan dit geen kennis opleveren. Daarom werden vooral geschriften bestudeerd waarin onderzoekers objectieve beschrijvingen terug konden vinden, zoals overlijdensregisters en pedagogische verhandelingen. Dit resulteerde in tabellen en grafieken. Langzamerhand ontstond het besef dat deze geschriften slechts een representatie waren van de normen van die tijd. Aangezien van normen gezegd kan worden dat deze vaak niet precies nageleefd worden, kan het zo zijn dat de werkelijkheid anders zal hebben uitgepakt dan men in die objectieve geschriften heeft beschreven. Om toch te proberen de werkelijkheid van toen te reconstrueren, bieden egodocumenten een bijzondere vorm van informatie.¹⁵

Ook al geven egodocumenten een unieke kijk op het leven van hun schrijvers, voorzichtigheid is geboden. Michael Mascuch ziet autobiografisch schrijven als een culturele praktijk, waarbij de tekst een publiek vertoon is van de eigen identiteit, de 'Self-identity'.¹⁶ Maar hoezeer is een eigen identiteit nog eigen te noemen wanneer deze aan het publiek getoond gaat worden? Met andere woorden: Het is niet uit te sluiten dat auteurs, en met name degenen die hun werk hebben laten drukken, tijdens het schrijven een bepaald publiek in hun achterhoofd hebben gehouden.¹⁷ Auteurs kunnen met taal een bepaald beeld van zichzelf schetsen dat niet met de werkelijkheid overeen hoeft te komen. Hun beschrijvingen en overpeinzingen kunnen dan ook niet als de onbetwiste waarheid worden beschouwd. Dit is een moeilijkheid waar wetenschappers een mouw aan proberen te passen, want hoe kan een tekst onderzocht worden als de informatie die de auteur geeft niet per se waar hoeft te zijn?

Nu hoeft het bovenstaande geen probleem te zijn. Integendeel, dit is juist een interessant gegeven. Want wat het eigenlijk zegt, is dat we wél weten hoe een auteur gezien wil worden door haar lezers.

¹⁴ Baggerman & Dekker 1995, p. 9. Naar: J. Presser, 'Memoires als geschiedbron', in *Winkler Prins Encyclopedie VIII*.

¹⁵ Dekker 1995, p. 22.

¹⁶ Baggerman & Dekker 1995, p. 9.

¹⁷ Dekker 1995, p. 24.

Er kan onderzocht worden welk beeld de auteur van zichzelf geeft in de tekst en op welke manier ze dit doet. Kortom: hoe komt de auteur over op haar lezers? Of beter nog: hoe wil de auteur op haar lezers overkomen? Hoe stuurt zij daarin haar lezers?

Bij bovenstaande vragen heb ik twee kanttekeningen. Ten eerste is het altijd de lezer die de betekenis van de tekst bepaalt, niet de auteur. De lezer interpreteert de woorden op zijn eigen manier die voor ieder uniek is. Het enige wat de auteur kan doen, is de lezer proberen te sturen in het leesproces, ook wel de 'lezer in de tekst' genoemd.¹⁸ In dit onderzoek wordt de focus gelegd op deze tekstdelen.

Ten tweede is de onderzoeksvraag te breed om zomaar op een tekst toe te passen. Afhankelijk van de tekst zal de vraag op verschillende manieren versmald moeten worden, wil onderzoek tot conclusies leiden waar men wat aan heeft. Daarom presenteer ik hieronder eerst de casus, waarna ik aan de hand daarvan de onderzoeksvraag zal versmallen tot enkele deelvragen.

¹⁸ Brillenburg Wurth & Rigney 2008, p. 201 – 203.

3. Vraagstelling

3.1 Hoofdvraag

Dat Isabella de Moerloose *Vrede Tractaet* niet slechts voor zichzelf heeft geschreven, blijkt uit haar voorwoord 'De hoofdreden en 't Register'. Samengevat komt het er op neer dat zij de 'vrede' wil bevorderen door het onderscheid tussen goed en kwaad aan te geven, omdat er volgens Isabella veel personen rondlopen die dat onderscheid niet begrijpen.¹⁹

In de inleiding van *Vrede Tractaet* geeft de auteur aan dat zijzelf het onderscheid zal gaan maken tussen goed en kwaad. Isabella profileert zich hiermee als iemand die de kennis heeft om dat onderscheid ook daadwerkelijk te kunnen maken. Zij weet van zichzelf dat zij die kennis heeft, maar hoe zorgt ze ervoor dat de lezer óók meent dat zij die kennis heeft? Zij moet zichzelf dus op zo presenteren, dat de lezer haar als een autoriteit op het gebied van 'onderscheid tussen goed en kwaad' beschouwd. Met andere woorden: zij moet aan de lezer een kant van zichzelf laten zien waardoor die ervan overtuigd raakt dat zij de benodigde kennis en ervaring in huis heeft. Hoe zorgt Isabella ervoor dat de lezer het door haar beoogde beeld van haar krijgt? Uit de titelpagina, het voorwoord en het artikel van Anna de Haas blijkt dat Isabella zich toelegt op de gebieden religie, vrouwenadvies en maatschappelijk gedrag.²⁰ Wanneer dat wordt samengevoegd, komt daar het predicaat 'religieus leidsvrouw' uit: vrouw met een leidende functie op het gebied van religie en maatschappelijk gedrag. De vraag waar het in dit onderzoek om draait is:

Hoofdvraag: *Op welke wijze construeert Isabella de Moerloose haar publieke identiteit als religieus leidsvrouw in Vrede Tractaet?*

Ik bekijk welke manieren Isabella toepast om de door haar geconstrueerde identiteit op de door haar beoogde manier op de lezer te laten overkomen. Doet ze dat door letterlijk dingen over zichzelf te vermelden of door dingen juist niet te vermelden? Geeft ze informatie over haar ego impliciet? Maakt ze gebruik van binaire opposities? Dit zijn vragen die aan de tekst gesteld gaan worden.

3.2 Deelvragen

De publieke identiteit van Isabella wil ik met behulp van drie thema's onderzoeken, omdat deze onderdeel zijn van haar rol als religieus leidsvrouw. Deze thema's zijn: religie, leidsvrouw en maatschappelijk gedrag.

De drie thema's leveren drie deelvragen op die helpen tot het antwoord op de hoofdvraag te komen.

¹⁹ Hoogentoren 1695, p. 3.

²⁰ De Haas 2012, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Moerloose>. Geraadpleegd op 05-03-12.

Deelvraag 1: Op welke wijze construeert Isabella haar publieke identiteit, zodat haar autoriteit op het gebied van religie waarneembaar is?

Deelvraag 2: Op welke wijze construeert Isabella haar publieke identiteit, zodat haar rol leidster van andere vrouwen waarneembaar is?

Deelvraag 3: Op welke wijze construeert Isabella haar publieke identiteit, zodat de haar autoriteit op het gebied van maatschappelijk gedrag waarneembaar is?

Over deze drie deelvragen heb ik een opmerking.

Isabella's publieke identiteit analyseren met behulp van de drie thema's heeft voor- en nadelen. Een voordeel is dat de resultaten per context duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn, wat zoeken naar overeenkomsten en het formuleren van een conclusie vergemakkelijkt. Een nadeel is dat er door het indelen een statisch beeld wordt gecreëerd van Isabella's standpunten, waar dit eigenlijk veel dynamischer zou moeten zijn. Isabella heeft met *Vrede Tractaet* een voor moderne begrippen vrij warrige tekst geschreven waarin haar gedachtegang niet altijd even logisch verloopt. Ze heeft de neiging om van de hak op de tak te springen, wat het lezen af en toe ontregelt. Dit is niet ongewoon voor een 17e eeuwse boek. Schrijvers hielden zich in die tijd niet altijd aan strakke schrijfschema's.²¹ Haar redeneringen moeten bij analyse uit elkaar getrokken worden om ze bij de drie thema's in te kunnen delen. Wanneer ik een opmerking gebruik die bij meer dan één context in te delen is, heb ik ervoor gekozen om deze bij de meest dominante context te plaatsen. Dit heeft gevolgen voor de beeldvorming.

²¹ Gemert 2006, p. 38.

4. Methode

Bij dit onderzoek maak ik gebruik van twee methoden die ik met elkaar combineer. De eerste en tevens belangrijkste methode is de narratologische analyse, die toegespitst kan worden op de gebieden religie, leidsvrouw en maatschappij. De tweede methode is eerder een manier van indelen dan een manier van analyseren. Er wordt hierbij gekeken of een ego zich impliciet of expliciet onthuld dan wel verbergt. Ik maak gebruik van beide methoden, omdat de eerste is toegespitst op het blootleggen van de technieken die de auteur toepast. De tweede methode is specifiek gericht op egodocumenten, de categorie waartoe *Vrede Tractaet* naar mijn mening behoort.

Hieronder worden beide methodes verder toegelicht. Van elke methode wordt duidelijk gemaakt waarom deze bij de onderzoeksvraag past en wat eventuele problemen zijn.

4.1 Narratologische analyse

Bij deze methode worden drie niveaus in een verhaal onderscheiden. Elk van die niveaus biedt een andere kijk op dezelfde tekst, waardoor die tekst op drie manieren zou kunnen worden geanalyseerd.

De methode is gebaseerd op *Inleiding in de narratologie* van Mieke Bal (1980). Agnes Sneller paste de narratologische analyse toe in haar proefschrift *Met man en macht; analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd* uit 1996. Zij gebruikt deze methode in genderperspectief, wat betekent dat ze de methode gebruikt om man-vrouwverhoudingen te analyseren. Nu kan de narratologische analyse naar eigen hand gezet worden door andere perspectieven te gebruiken op deze analyse. Voor dit onderzoek bekijk ik hoe Isabella zich profileert als religieus leidsvrouw. Deze benaming kan onderverdeeld worden in 'religieus' en 'leidsvrouw'. Vanuit die perspectieven wil ik aan de slag gaan met de narratologische analyse van *Vrede Tractaet*.

Het eerste niveau is 'geschiedenis'. Hiermee wordt de serie logische en chronologische gebeurtenissen die het verhaal vormen bedoeld. Dit niveau wordt ook wel 'fabel' genoemd. Het tweede niveau is 'verhaal', wat in tegenstelling tot 'geschiedenis', niet de chronologische volgorde van de gebeurtenissen inhoudt, maar de volgorde van gebeurtenissen zoals de auteur ze beschrijft. Dit niveau wordt ook wel 'sujet' genoemd. Bij analyse op dit niveau wordt hier het begrip 'focalisatie' aan gekoppeld met de vraag: 'met wie kijkt de lezer mee?'.²² Vanuit de gedachte dat de auteur altijd een beeld van zichzelf schetst en zichzelf niet direct wil en kan weergeven, is deze vraag niet specifiek genoeg. Beter is: 'met welke instantie in de tekst laat de auteur de lezer meekijken?'. Bij deze vraag is het duidelijker dat het de auteur is die dominant is. Zij is degene die bepaalt met wie of wat de lezer meekijkt en dus meevoelt. En omdat zij hierin dominant is, bepaalt zij ook wat de

²² Sneller 1996, p. 179.

lezer precies te weten komt via die bepaalde instantie. De vraag die hier complementair aan is, namelijk 'met welke instantie in de tekst laat de auteur de lezer *niet* meekijken', is ook zeker interessant.²³ Want wat zou daarvoor de reden kunnen zijn?

Het laatste niveau is 'tekst'. Hierbij richt men zich op het verhaal in talige vorm, dus op de tekst zelf. Vragen als 'welke woorden gebruikt de auteur om een bepaalde instantie of gebeurtenis te beschrijven?' en 'wat voor beeld krijgt de lezer op die manier te zien?'.

De twee laatst genoemde niveaus gebruik ik om per context te bepalen welk beeld Isabella van zichzelf schetst. Het niveau 'geschiedenis' gebruik ik hier niet, omdat ik het boek niet als geheel heb kunnen lezen. In plaats daarvan analyseer ik de 'losse' verhalen die Isabella vertelt binnen die geschiedenis. Hieronder heb ik schematisch weergegeven welke vragen bij welke context gesteld kunnen worden met behulp van de niveaus 'verhaal' en 'tekst'. Deze niveaus kunnen niet los van elkaar worden gezien, omdat alles met tekst wordt beschreven. Het niveau 'tekst' is dus altijd aanwezig. De onderstaande vragen dienen als leidraad bij de analyse van de contexten.

- Met welke instantie kijkt de lezer mee?
- Welke woorden worden gebruikt om die instantie mee te beschrijven? Hebben deze woorden een negatieve of positieve lading?
- Is er sprake van een tegenstander van die instantie?
- Welke woorden worden gebruikt om die 'vijandige' instantie mee te beschrijven? Hebben deze woorden een negatieve of positieve lading?
- Welke woorden kiest Isabella om zichzelf in die situatie te verdedigen?
- Wat zegt Isabella *niet* over zichzelf en over haar tegenstanders? Wat heeft dat voor gevolg voor de beeldvorming?

Door deze methode toe te passen op de tekst, hoop ik een gedetailleerd beeld te krijgen van Isabella's werkwijze wat betreft de presentatie van het door haar gecreëerde beeld van zichzelf aan de lezer.

4.2 Methode Presser

Presser heeft later zijn definitie van egodocumenten herzien: 'die documenten, waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt'.²⁴ Dit is een interessante omschrijving van het begrip, omdat het verschillende mogelijkheden biedt om een autobiografische tekst te bestuderen. De definitie bestaat eigenlijk uit twee parameters, die gecombineerd vier manieren van analyse van het ego opleveren. De parameters zouden dan zijn:

²³ Sneller 1996, p. 179.

²⁴ Baggerman & Dekker 1995, p. 8. Naar: J. Presser, 'Clio kijkt door het sleutelgat', in: Idem, *Uit het werk van J. Presser*, (2006) 283 – 295, 286.

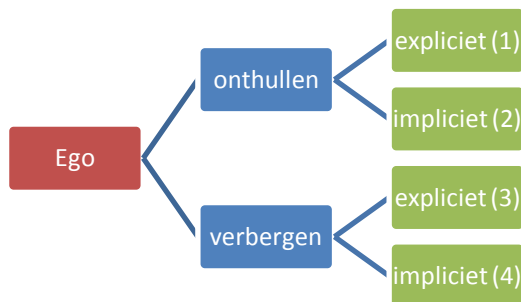
Parameter 1: onthullen of verbergen

Parameter 2: opzettelijk of onopzettelijk

Nu levert de laatste parameter wat problemen op, want er kan niet worden nagegaan of een auteur bepaalde informatie onopzettelijk of opzettelijk heeft gegeven. Die tweede parameter draagt dus niet bij aan het onderzoeken van hoe de auteur in de tekst wil overkomen. Nu kan informatie wel expliciet of impliciet gegeven worden. In het eerste geval gaat het om informatie die de auteur direct opschrijft. Wanneer de auteur bijvoorbeeld over een persoon zegt 'het is een meisje', dan is die informatie direct te interpreteren als 'de hoofdpersoon is een meisje'. Maar zegt de auteur 'het is geen jongen', dan is een tweede denkstap nodig om de informatie te interpreteren. Met andere woorden, deze informatie is impliciet, omdat de lezer zich eerst moet bedenken dat 'is geen meisje' hetzelfde betekent als 'is een jongen'. Deze manier van interpreteren heeft te maken met binaire opposities, ofwel het denken in tegenstellingen zoals goed – kwaad, man – vrouw en mooi – lelijk. Wanneer de hoofdpersoon geen meisje is, dus niet van het vrouwelijke geslacht, moet het wel een jongen zijn, dus van het mannelijke geslacht. De laatste parameter kan daarom beter als volgt geformuleerd worden:

Parameter 2: expliciet of impliciet.

Gecombineerd leveren de twee parameters vier mogelijkheden op. In figuur 1 zijn die mogelijkheden schematisch weergegeven.

Figuur 1 Tweede definitie Presser

Uitgeschreven komt dat op het volgende neer (de nummering correspondeert met figuur 1):

1. Het ego onthult zich expliciet
2. Het ego onthult zich impliciet.
3. Het ego verbergt zich expliciet.
4. Het ego verbergt zich impliciet.

Voordat ik elke mogelijkheid kan toelichten, is het eerst noodzakelijk om het begrip 'ego' te definiëren. In dit onderzoek betekent 'ego' in eerste instantie hetzelfde als 'Self-identity' van Mascuch. Hier voeg ik een betekenis aan toe, namelijk dat het ego ook datgene is wat een bepaalde indruk wil maken of boodschap wil overbrengen op de lezer. Deze twee betekenissen gecombineerd leveren de volgende definitie op: het ego is de (aangenomen) identiteit van de auteur in de autobiografische tekst. 'Aangenomen' staat hier tussen haakjes, omdat er niet achter valt te komen of een auteur zijn werkelijke ik of zijn aangenomen ik laat zien. De auteur heeft altijd wel een bepaald publiek in het achterhoofd waarvoor de tekst wordt geschreven. Die identiteit kan aangenomen zijn, om een bepaalde indruk op de lezer te maken. Het ego kan ook wel gezien worden als de publieke identiteit, omdat de auteur op die manier door de lezer gezien wil worden. Nu duidelijk is wat er met 'ego' bedoeld wordt, kan ik kort vier soorten kort toelichten.

1. Het ego onthult zich expliciet

Met deze eerste wijze wordt bedoeld dat de auteur van de tekst met opzet bepaalde informatie geeft. De auteur geeft dan bepaalde informatie letterlijk aan de lezer omdat zij wil dat de lezer van bepaalde informatie goed op de hoogte is. Dit lijkt mij de meest voorkomende manier, aangezien teksten eigenlijk nooit zonder reden worden geschreven.

2. Het ego onthult zich impliciet

De auteur laat iets van zichzelf zien op indirecte wijze. Dit kan zijn door middel van binaire opposities, zoals hierboven in het voorbeeld 'de hoofdpersoon is geen meisje' is uitgelegd, maar dit hoeft niet het geval te zijn.

3. Het ego verbergt zich expliciet

Dit zou het geval zijn wanneer de auteur iets zegt in de trant van 'hier ga ik niet op in'. Dan wordt er direct gezegd dat de auteur niet verder zal gaan over dat bepaalde onderwerp.

4. Het ego verbergt zich impliciet

Een auteur spreekt impliciet niet over een bepaald onderwerp of persoon als hij er om heen draait. In zo'n geval zegt zij niet dat ze er niet over wil spreken, maar wordt het onderwerp verder wel vermeden.

Op welke manier draagt deze methode, afgeleid van de definitie van Presser, nu bij aan het onderzoek naar hoe de auteur overkomt op haar lezers? Zoals gezegd moet er vanuit gegaan worden dat de auteur altijd bepaalde strategieën zal gebruiken om het beeld dat de lezer van haar heeft te sturen. Wanneer het ego zich dan impliciet of expliciet over iets uitlaat, of juist niet uitlaat, zal ze hier een bedoeling mee hebben. De vier bovenstaande mogelijkheden kunnen worden gebruikt om

uitspraken van de auteur in te delen. Het is dus een hulpmiddel om duidelijk te krijgen wat de auteur nu precies doet met haar uitspraak

5. Corpus

Zoals gezegd is *Vrede Tractaet* een flink boek, welgeteld 699 pagina's. Dat is teveel tekst voor de tijdsduur van dit onderzoek. Om deze reden heb ik tekstdelen moeten selecteren die aan analyse onderworpen zullen worden, waarmee de overige tekstdelen automatisch niet tot de casus behoren. Het selecteren was een lastig proces, omdat de tekst weinig structuur bevat. Het boek is wat dat betreft vooral een grote brei tekst met weinig gebruik van alinea's en dergelijke. Zoals te zien onder het kopje 'indeling' bestaat het werk uit twee boeken. Het eerste boek bestaat uit twee delen, het tweede boek is het derde deel. Isabella heeft het voorwoord geschreven voor beide boeken en opgenomen in het eerste boek. Na het tweede deel 'Vrouwe-pligt' schrijft zij het 'Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel.' Dit kan worden opgevat als het besluit van het eerste boek, dat betekent deel een en twee samen. Het tweede boek bevat niet zo'n besluit. Het besluit van het tweede boek, 'Besluit', is het nawoord van het gehele werk, dus de twee boeken samen. Het blijkt dat Isabella er een andere manier van indelen op nahield dan die wij anno nu gewoon vinden. Een 'logische' indeling maken, is daarom lastig. Bij elk stuk dat tot de casus behoort zal ik beargumenteren waarom ik voor dat stuk heb gekozen.

De volgende tekstgedeelten behoren tot de casus en vormen ieder een hoofdstuk binnen de analyse. De transcripten zijn te vinden in de bijlagen.

1. 'Titelpagina's', hiermee bedoel ik de titelpagina's van het eerste en tweede boek. Deze zijn op vijf woorden na identiek en kunnen daarom als van dezelfde inhoud worden beschouwd. Op deze pagina's wordt zowel de gehele titel als door wie het werk geschreven is weergegeven. Zaken als flapteksten bestonden toentertijd nog niet, daarom moesten potentiële lezers hun informatie voornamelijk van de titel aflezen. (zie bijlage A)
2. 'De Hoofdreden en 't Register'. Dit is het voorwoord, hierin beschrijft Isabella waarom ze het boek heeft geschreven en geeft ze een beschrijving van de inhoud van de drie afzonderlijke delen. (zie bijlage B)
3. 'Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel'. In een besluit hoop ik een samenvatting van de belangrijkste punten van het voorafgaande aan te treffen. In de moderne tijd is het gewoon om door samen te vatten een deel af te sluiten. Hopelijk leek dat Isabella ook logisch. (zie bijlage C)
4. 'Besluit'. Nu gaat het om het nawoord van beide boeken. Wederom hoop ik daar een samenvatting in aan te treffen. (zie bijlage D)

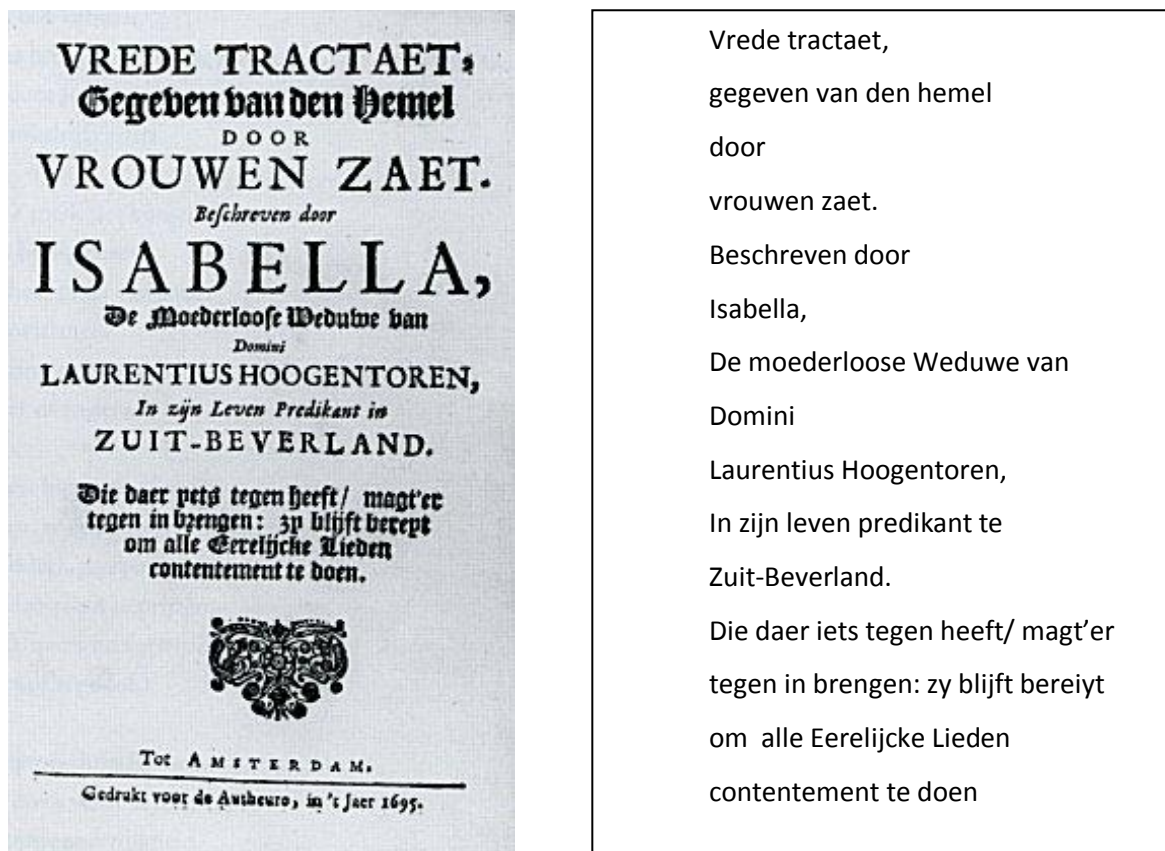
6. Analyse Vrede Tractaet

Het corpus bestaat uit vier tekstgedeelten die ik elk in hun eigen hoofdstuk analyseer.

De bevindingen die te maken hebben met de deelvragen behandel ik in de lopende tekst. In het tekstgedeelte 'Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel' heb ik daar een uitzondering op gemaakt, omdat dit onderdeel voldoende stof bevat om de deelvragen per stuk te behandelen.

6.1 Titelpagina's

In figuur 1 is de titelpagina te zien. Het tekstvak ernaast bevat de tekst van de titelpagina.

Figuur 2 Titelpagina

Het eerste en tevens belangrijkste deel van de titel is *Vrede Tractaet*. Het WNT definieert 'tractaet' als een 'verhandeling, vooral van godsdienstige en stichtelijke inhoud'.²⁵ De titel impliceert door het gebruik van 'tractaet' in combinatie met 'vrede' een bespreking waarin het concept 'vrede' centraal staat.

In het tweede deel van de titel, *gegeven van den hemel door vrouwen zaet*, komen twee zaken naar voren. Als eerste wordt duidelijk dat de inhoud van *Vrede Tractaet* Isabella van boven af is ingegeven. 'hemel' kan worden opgevat als een metoniem voor 'God', wat impliceert dat de kennis

²⁵ WNT 2010, lemma 'tractaet': verhandeling, vooral van Godsdienstige en stichtelijke inhoud.

haar door een goddelijke instantie is aangereikt. Dit doet het voorkomen alsof Isabella een speciale band met God heeft, een bijzonder lijntje met het hemelse. Deze relatie met God is een argument voor haar religieuze autoriteit en zal verderop in de analyse sterker naar voren komen.

Daarnaast komt Isabella's vrouwelijkheid naar voren door aan te geven dat het boek 'door vrouwen zaet' is geschreven. Vroeger werd verondersteld dat de eierstokken van de vrouw een soort vocht afscheidden dat te vergelijken was met sperma.²⁶ Deze betekenis combineert 'vrouw' met 'zaad'. In het geval van *Vrede Tractaet* heeft 'zaet' een metaforische betekenis. Het zaad is vehicle voor de tenor 'kennis' waarbij het punt van overeenkomst de overdracht is. 'Vrouwen' is bijvoeglijk gebruikt bij 'zaet', wat 'kennis' tot 'vrouwenkennis' maakt. De auteur van *Vrede Tractaet* is een vrouw, dus hoogstwaarschijnlijk doelt Isabella met deze metafoor op haar eigen kennis. Ze plant als het ware een 'zaadje' in het hoofd van de lezer. Het woord 'door' speelt hierbij een ambigue rol. Aan de ene kant kan het zijn dat de kennis dóór 'vrouwen zaet', dus door middel van Isabella zelf, aan de lezer wordt gegeven. 'Vrouwen zaad' is dan een verwijzing naar Isabella als persoon. Aan de andere kant kan het zijn dat Isabella haar kennis heeft ontvangen van een andere vrouwelijke instantie. Dit zou Maria kunnen zijn, die als enige vrouw in de christelijke religie autoriteit heeft. In beide gevallen veronderstelt het dat het vrouwelijke geslacht van invloed is op de inhoud van *Vrede Tractaet*. Pas in het derde gedeelte presenteert Isabella haar eigen naam: *Beschreven door Isabella*, waarbij haar naam bijna buitensporig groot op het titelblad prijkt. Nu is zij geen bekend persoon in die tijd, dus haar voornaam levert wat dat betreft vrij weinig informatie op. De sekse van de auteur ondubbelzinnig bekend, aangezien 'Isabella' een vrouwennaam is. 'vrouwen zaet' impliceerde slechts dat de auteur een vrouw was.

Isabella omschrijft zichzelf als *de Moederloose Weduwe van Domini Laurentius Hoogentoren, is zijn leven predikant geweest in Zuit-Beverland*. Een aantal woorden hiervan zijn bepalend voor Isabella's beeldvorming. Allereerst het woord 'moederloose', wat duidt op een persoon die moederloos ofwel zonder moeder is. In tegenstelling tot wat het woord suggereert, heeft Isabella wel degelijk een moeder.²⁷ Waarom noemt Isabella zich dan moederloos? Hier is geen sluitend antwoord op te geven, maar er zijn wel een aantal suggesties.

Isabella had een slechte relatie met haar moeder.²⁸ Ze zegt dat haar moeder haar al tijden niet heeft gezien, volgens onder andere: 'zy en heeft my in soo langen tijd niet sien'.²⁹ Een mogelijkheid is dat zij haar moeder al lange tijd niet had gezien, dat zij daarom de naam 'moederloose' heeft aangenomen.

Het kan ook zijn dat Isabella's relatie met haar moeder zo slecht was, dat zij haar moeder niet meer wil erkennen. Isabella werd bijvoorbeeld vaak uitgescholden en haar moeder heeft zelfs overwogen

²⁶ WNT 2010, lemma 'zaad'.

²⁷ Schenkeveld – Van der Dussen 1997, p. 437.

²⁸ Roodenburg 1983, p. 317.

²⁹ Hoogentoren 1695, p. 227.

Isabella een duiveluitdrijving te laten ondergaan.³⁰ Dit zijn geen praktijken die getuigen van moederliefde. Mogelijk is dat Isabella haar moeder niet als zodanig zag en daarom meent dat zij geen moeder heeft.

Een laatste verklaring is dat 'moederloose' een opvallende werking heeft. Niemand is immers zonder moeder, dus dat de auteur van *Vrede Tractaet* er geen zou hebben, is vreemd.

Welke reden Isabella ook had voor het gebruik van 'moederloose', het bekrachtigt het beeld van een onafhankelijke, sterke vrouw. Isabella is geen moederskindje, want die heeft ze niet.

Isabella verwijst ook naar zichzelf met het woord 'weduwe'. Dit woord geeft aan dat zij getrouwd is geweest en haar man heeft verloren, wat leidt tot het beeld van een oudere vrouw die al enigszins door het leven is getekend. Voor haar publieke identiteit is dat belangrijk, want een weduwe heeft levenservaring. Zij is getrouwd geweest en heeft de dood meegemaakt. Met andere woorden: Isabella voegt de eigenschap 'levenservaring' toe aan haar identiteit. Ze zet zichzelf nogmaals neer als een sterke vrouw. Daar komt bij dat ze weduwe was van predikant Laurentius Hoogentoren uit Zeeland. Dit is verder geen bekend persoon, maar zijn beroep verleent Isabella status. Zij is met een vertegenwoordiger van God op aarde verbonden geweest, wat haar religieuze identiteit ten goede komt. *Vrede Tractaet* als stichtelijke verhandeling krijgt hierdoor meer gezag.

Onder de titel is een stukje tekst geplaatst dat een interessante toon aan het geheel geeft:

Die daer iets tegen heeft/ magt'er
tegen in brengen: ge blijft bereit
om alle eereijche lieden
contentement te doen³¹

Er valt uit op te maken dat Isabella rekening houdt met eventuele tegenstanders van haar werk. Zij zegt dat wie 'daer' iets tegen heeft, er iets tegen in mag brengen. Het woord 'daer' kan op twee zaken doelen, namelijk op het *Vrede Tractaet* als boek of op haar vrouwelijk auteurschap. Beide interpretaties laten zien dat Isabella niet de intentie heeft om iemand voor het hoofd te stoten met de inhoud van *Vrede Tractaet*.

Het citaat laat zien dat Isabella verwacht kritiek te gaan krijgen. Ze probeert zich op nederig probeert op te stellen door te zeggen dat het mogelijk is dat niet iedereen het met haar eens is. Vrouwen waren in die tijd ondergeschikt aan mannen, dus deze 'kniebuiging' was misschien noodzakelijk om door mannen ook serieus te worden genomen. Immers, 'moeilijke' zaken zoals religie waren mannenaangelegenheden. Zij demonstreert hier haar kennis van de conventies van de maatschappij, waar impliciet bijdraagt aan haar autoriteit op het gebied van maatschappelijk gedrag.

³⁰ Roodenburg 1983, p. 318.

³¹ Hoogentoren 1695, p. 1.

Deelconclusie

Door middel van deze titel construeert Isabella op zowel expliciet als impliciete wijze haar publieke identiteit als religieus leidsvrouw.

Haar autoriteit op het gebied van religie verklaart zij door haar bijzondere relatie met het hemelse te expliciet te benoemen. Haar vrouwelijkheid komt zowel direct als indirect naar voren. De woorden die gebruikt om naar zichzelf te verwijzen, zorgen voor het beeld van een sterke vrouw met levenservaring, die haar positie als leidsvrouw ten goede komt. Haar gezag op het gebied van maatschappelijk gedrag blijkt impliciet uit haar nederige opstelling richting de lezer.

6.2 De Hoofdreden en 't Register

Dit voorwoord beslaat drie pagina's (3 – 5) die zijn verdeeld in drie alinea's. Omdat dit gedeelte vrij kort is, analyseer per alinea de uitspraken die bijdragen aan Isabella's publieke identiteit.

Isabella spreekt de lezer direct aan met de woorden 'Vrede wenschende lezer'.³² Hiermee stelt zij haar doelgroep vast: de lezer die vrede wil. Impliciet zegt zij hiermee dat de lezer die geen vrede wil beter kan afhaken. De link naar de titel wordt met deze aanspreking duidelijk. Het woord 'vrede' komt in beiden voor, wat erop wijst dat dit het meest prominente onderwerp is. Dat 'vrede' het onderwerp is, blijkt uit: 'Vraegt Ymant van wat Materie het Tracteeert, tot antwoord, die tot den Vrede dient'.³³ 'Vrede' betekent hier allesomvattende vrede, zowel 'Geestelyck' als 'Lichamelyck', zowel 'tydelyck' als 'eeuwigh'.³⁴ Isabella insinueert met deze uitspraak dat ze de kennis in huis heeft om die vrede ook daadwerkelijk te brengen. Ze presenteert zich als een autoriteit op dat gebied, maar geeft nu niet aan waarom zij een autoriteit is.

Vervolgens legt Isabella uit waarom zij vindt dat *Vrede Tractaet* geschreven moest worden: 'ick meene, te weten, datter boose geesten onder ons wonen in menschen lichaemen, [...]dienvolgens de menschen tot quaet versoeken; [...]om hun uyt de goede te kennen'.³⁵ Zij gebruikt hier 'boose geesten' als een metafoor voor het abstracte begrip 'kwaad' of 'de manier waarop men zich niet behoort te gedragen'. Die boze geesten zouden zich in de lichamen van mensen vestigen om ze aan te zetten tot fout gedrag. Op deze manier zegt zij eigenlijk dat slecht gedrag geen onderdeel is van de menselijke natuur. Het is een externe factor die dat gedrag veroorzaakt. Door dit onderscheid laat Isabella zien dat zij gelooft dat de mens van nature goed is, wat een positieve bijdrage aan haar publieke identiteit is.

Isabella noemt haar boek een 'proef'. In het Vroegmiddelnederlands betekent dit een 'middel waarmee men de waarheid of de waarachtigheid van iets aantoot'.³⁶ Dit woord impliceert dat

³² Hoogentoren 1695, p. 3.

³³ Hoogentoren 1695, p. 5.

³⁴ Hoogentoren 1695, p. 5.

³⁵ Hoogentoren 1695, p. 3.

³⁶ WNT 2010, lemma 'proef'.

Isabella meent dat zij verstand heeft van 'vrede'. Ze wil geen verwarring met het boek veroorzaken, maar ze wil mensen voorzien van 'gesonde kennis'.³⁷ Nu is 'willen' een te zwakke uitdrukking. Zij voelt zich 'verplicht' om die kennis te 'openbaeren'.³⁸ Dat laatste woord is interessant, omdat 'openbaren' een werkwoord is dat wordt gebruikt wanneer God zijn wil mededeelt. Het woord heeft een religieuze connotatie. Het boek *Openbaringen* is bijvoorbeeld onderdeel van de bijbel. Isabella zegt dat ze haar kennis van God heeft gekregen, dus dat dit boek een openbaring zou zijn, past bij haar religieuze identiteit.

Volgens Isabella hebben vrouwen meer moeite met het identificeren van kwaad dan mannen: 'ik denck dat het gebreck meest by de Vrouwen is'.³⁹ Met 'gebrek' wordt het herkennen van 'kwaad' bedoeld. Isabella is zelf een vrouw en vertelt de lezer nu dat het vrouwen zijn die hier moeite mee hebben. Toch gaat zij het onderscheid maken. Dit kan twee dingen impliceren. Of Isabella beschouwt zichzelf als superieur aan de andere vrouwen, wat op haar identiteit van leidsvrouw wijst. Of zij meent dat haar geslacht ondergeschikt is aan de booschap die zij in *Vrede Tractaet* ten toon spreidt. Omdat Isabella haar kennis van God heeft gekregen, kan het zijn dat ze zichzelf slechts als een instrument van Zijn hand ziet. In dit geval wordt juist haar religieuze autoriteit benadrukt.

In diezelfde alinea vermeldt Isabella dat niemand 'sig [moet] ergeren omdat het van een Vrouw geschreven is'.⁴⁰ Ze geeft hiermee expliciet aan dat het boek door een vrouw is geschreven, maar dat de lezer hier zich niets van aan moet trekken. Vrouwelijk auteurschap is in die tijd ongewoon. Isabella laat met deze zin zien dat ze er van op de hoogte is dat ze breekt met de conventie, wat haar autoriteit op het gebied van maatschappelijk gedrag ten goede komt.

In de tweede alinea zegt Isabella dat men 'geen Partye en Rechter [kan] wesen ghelyck', wat zoveel betekent als dat men geen regels kan maken wanneer die ook op zichzelf van toepassing zijn.⁴¹ Vervolgens haalt ze er verschillende groepen mensen bij om dit te illustreren, te beginnen met haar eigen religie. Isabella stelt dat het alleen de Christenen zijn die de 'Christen Schriftuur' erkennen, maar dat de 'Joden, Heydenen en Turcken' dat niet doen.⁴² Die hebben hun eigen 'Rechter', oftewel autoriteit. In principe is haar punt nu duidelijk, maar Isabella kiest ervoor om haar punt nog duidelijker te maken. Ze haalt de roomsgezinden, de 'Dronckaerts en Hoereerders', de monniken en nog een aantal andere groepen erbij om haar argument zwaarder aan te zetten. Ze laat hiermee zien dat ze kennis heeft van de maatschappij, doordat ze zoveel groepen weet op te noemen die uit verschillende lagen van de bevolking komen, zoals de edelen en de slaven.

³⁷ Hoogentoren 1695, p. 3.

³⁸ Hoogentoren 1695, p. 3.

³⁹ Hoogentoren 1695, p. 3.

⁴⁰ Hoogentoren 1695, p. 3.

⁴¹ Hoogentoren 1695, p. 4.

⁴² Hoogentoren 1695, p. 4.

De derde en laatste alinea heeft de functie van register. Over het eerste deel zegt zij iets opvallends. Hierin behandelt zij haar 'Leven Verstant en Ervaerenthey', om te laten zien waar zij haar kennis vandaan heeft. Ze wil de lezer dus laten zien dat die kennis van haar niet zomaar uit de lucht is komen vallen. Natuurlijk, zij heeft haar kennis van God gekregen, maar zij heeft het ook aan ervaringen in haar leven te danken. Op die manier neemt ze een tussenpositie in tussen God en de lezer, de mens. Alsof zij een schakel tussen beiden is. Deze uitspraak versterkt haar positie als bemiddelaar tussen God en de mens en vergroot haar religieuze autoriteit.

Deelconclusie

Isabella laat zien dat ze haar kennis in eerste instantie van God heeft gekregen, door te kiezen voor het woord 'opbenbaeren'. Zij fungeert als een instrument van God die Zijn kennis gebruikt om een poging te doen tot het stichten van vrede.

Isabella laat het thema 'vrouwelijkheid' een belangrijke plaats innemen, door te beweren dat het vooral vrouwen zijn die moeite hebben met het onderscheid maken tussen goed en kwaad. Haar geslacht is voor de inhoud van het boek niet belangrijk. De kennis die ze uitdraagt is immers van God. Door het noemen van verschillende groeperingen in de maatschappij laat Isabella zien dat ze weet wat de gedragsregels zijn, wat haar maatschappelijke autoriteit versterkt.

6.3 Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel.

Dit nawoord is, zoals de titel ervan vermeld, het besluit van het eerste boek en bevat de pagina's 222 – 240. Het is als het ware een raamvertelling. Verhalen die als functie hebben haar rol als vrede-stichtster te bevestigen, zijn als argumenten gevat in het betoog dat tot de vrede moet leiden. Elk argument is te behandelen als een verhaal, wat het gebruik van de narratologische analyse tot een logische aanpak maakt.

Ik analyseer de verhalen die laten zien hoe Isabella haar identiteit construeert. Omdat dit tekstgedeelte, in tegenstelling tot het voorwoord, wel voldoende materiaal bevat, deel ik de verhalen in per thema. Dit levert kopjes op: 'religie', 'leidsvrouw' en 'maatschappelijk gedrag'. Het onderscheid is niet absoluut. Er zijn verhalen die onder meerdere kopjes kunnen vallen. In zo'n geval zal ik erbij vermelden waarom ik voor dat ene kopje gekozen heb.

Religie

Isabella vertelt dat ze in haar jeugd nooit een kerkdienst gemist heeft. Dit is de andere kerkgangers in Gent ook opgevallen. Isabella, het punt van focalisatie, schrijft: 'oock getuygenisse der andere die my daerom presen tot in den Hoogsten graed/ dat was tot een Pilaer van de Kerck'.⁴³ De andere kerkgangers noemen haar een pilaar van de kerk. Deze vergelijking is zeer gunstig voor de constructie van Isabella's religieuze autoriteit. 'Pilaer van de Kerck' is hier vehicle bij Isabella zelf met als punt

⁴³ Hoogentoren 1695, p. 238.

van overeenkomst dat beiden een fundamentele rol spelen bij ondersteuning. In het geval van de pilaar is dit het dragen van een gebouw, bij Isabella betreft dit haar ondersteunende rol binnen de kerkgemeenschap. Men ziet haar als een onmisbaar onderdeel van de religieuze gemeenschap, die zonder haar geen draagkracht zou hebben. Voor Isabella's publieke identiteit is het belangrijk dat het niet Isabella zelf is die de vergelijking maakt, maar dat het de andere kerkgangers zijn die haar als een prominent lid van de kerk beschouwen. Dit is gunstig voor haar religieuze autoriteit, omdat de mensen in haar geboorteplaats Isabella al vanaf jeugd als zodanig beschouwen.

Isabella laat de vergelijking nog een keer terugkomen wanneer ze een gesprek met een vrouw uit Gent beschrijft. Dit speelt zich af tijdens haar huwelijk met predikant Hoogentoren, dus na haar jeugd. Deze mevrouw herhaalt dat zij Isabella 'voor een Pelaer van de kerck aan merckte/ dienvolgen/ ook op my gesteunt'.⁴⁴ In dit argument wordt de beeldspraak van 'pilaar van de kerk' verder uitgelegd dan Isabella dit de eerste keer deed. Hier wordt de ondersteunende werking van de pilaar letterlijk genoemd met 'op my gesteunt', waardoor Isabella's rol als 'pilaar' explicieter wordt gemaakt. Door dit argument twee keer te noemen, krijgt het een belangrijke plaats in de constructie van Isabella's publieke identiteit. Het is een gewichtige uitspraak in relatie tot met name haar religieuze identiteit, omdat zij laat zien dat er een groep mensen is die haar al jaren als autoriteit op het gebied van religie erkent.

Om dit argument nog meer legitiem te maken, vermeldt Isabella erbij dat de uitspraak van deze vrouw 'in presentie van Mans Dochter' werd gedaan.⁴⁵ Ze doelt hiermee op de dochter van predikant Hoogentoren. Door haar stiefdochter te noemen, maakt Isabella haar tot getuige die, als het nodig is, kan bevestigen dat de uitspraak daadwerkelijk gedaan is. Die getuigenis laat zien dat Isabella actief bezig is met het bewijzen van haar religieuze autoriteit. Het is vreemd dat Isabella niet de naam van de vrouw noemt die haar het compliment maakt, dit zou bijdragen aan Isabella's geloofwaardigheid.

Een tweede verhaal waarin Isabella's religieuze identiteit wordt gedemonstreerd, is die van haar aanranding. Ze beschrijft dat ze van nature niet met jongens speelt.⁴⁶ Een belangrijke opmerking, omdat het aangeeft dat Isabella een aangeboren fatsoenlijkheid in zich heeft. Wanneer zij de jongens te groot acht omdat 'zy tot liefkoosen uytspatte/' gaat zij niet meer met hen om: zoo schafte ick haer af/ en begaf my tot strijden/.⁴⁷

Waarom ze overgaat op vechten, wordt duidelijk in de daarop volgende passage. Isabella stelt dat de jongens haar alleen willen om haar 'gemeynschap', niet om haar 'leven'.⁴⁸ Jongens willen alleen op een seksuele manier met haar omgaan. Dit gegeven is het opstapje naar het verhaal van haar aanranding. Isabella beschrijft dat zo'n vier jongens haar probeerden aan te zetten tot seksuele

⁴⁴ Hoogentoren 1695, p. 238.

⁴⁵ Hoogentoren 1695, p. 238.

⁴⁶ Hier ga ik verder op in onder het kopje 'Maatschappelijk gedag'.

⁴⁷ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁴⁸ Hoogentoren 1695, p. 223.

handelingen. Maar Isabella zou Isabella niet zijn als ze dat niet zonder slag of stoot voorbij zou laten gaan. Toch moet hier niet gedacht worden aan een ordinaire vechtpartij. Isabella vertelt dat van zo'n 'conditie' was, 'dat ick niemant en zou verongelijckt hebben/ door schoppen of slaen/ krauwen of byten/ [...] maer dan street ick wacker met de tong/.⁴⁹ Ze probeert als het ware op een 'verfijndere' manier haar eer te redden door de mannen er met woorden van te overtuigen dat ze haar niet moeten lastig vallen. Isabella benadrukt dat ze alleen is door te schrijven: 'en daer toe quamen sy ondertussen met haer dry of vier tegen my alleen'.⁵⁰ Met 'haer dry of vier' worden hier de jongens bedoeld die haar belagen. Zo schetst Isabella het beeld dat zij alleen staat tegenover een groep. Er is sprake van overmacht en het zou dan ook niet vreemd zijn als Isabella de strijd zou verliezen. Maar ze laat haar strijdvaardige natuur zien door de voorste man bij de das te pakken met haar 'hand op de keel/ om hun zo het naderen van mijn aenschijn te beletten'.⁵¹ Isabella probeert niet zijn keel dicht te knijpen, maar zorgt ervoor dat haar belager haar gezicht niet kan zien, net zo lang tot ze wordt vrijgelaten.

Opvallend is dat Isabella op een neutrale manier naar de groep jongens verwijst door voornamelijk het woord 'sy' te gebruiken.⁵² Alleen de beschrijving van de daden van de jongens zorgen ervoor dat de groep in een negatief licht wordt gezet. Isabella voelt geen oordeel over de groep. Voor haar eigen beschrijving gebruikt ze woorden die het beeld van de lezer wel sturen. Isabella verwijst in eerste instantie naar zichzelf met het neutrale 'ick', maar later gebruikt ze woorden die een positieve connotatie hebben, zoals 'eerlijck wijf'.⁵³

Belangrijk is hier de observatie dat Isabella niet is gedwongen seksuele handelingen uit te voeren en daarmee haar eer heeft bewaard. Dit zegt ze niet expliciet, wat ik opvallend vind, omdat men zou kunnen denken dat ze ontucht heeft gepleegd, wat een door haar zorgvuldig geconstrueerde identiteit niet ten goede zou komen.

Ik wil verder ingaan op de manier waarop ze haar 'aanranding', er is immers niks gebeurd, heeft weten te stoppen. Ze zorgde ervoor dat de man in kwestie haar gezicht niet kon zien door haar open hand op zijn keel te drukken. Dit betekent dat hij naar beneden of naar boven moest kijken.

Aangezien het fysiek lastig is om iemand zo op zijn keel te drukken dat deze het hoofd naar beneden moet richten, de handen zitten dan in de weg, ligt het voor de hand dat hij naar boven heeft moeten kijken. Hier komt het religieuze aspect om de hoek kijken, omdat Isabella hem eigenlijk dwingt om naar boven op te zien, waar de hemel is en waar God verblijft. Dit wekt de indruk dat ze haar aanvaller tot zelfreflectie dwingt. Dat Isabella uiteindelijk is vrijgelaten, kan daarom te maken hebben met het feit dat haar aanvaller zich heeft bedacht en insinueert door het omhoog kijken dat God, of

⁴⁹ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁵⁰ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁵¹ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁵³ Hoogentoren 1695, p. 223.

in ieder geval het geloof, hier een rol in heeft gespeeld. Dat Isabella een speciale relatie met God heeft, wordt op deze manier duidelijk. Nu is deze uitleg niet letterlijk in de tekst te vinden. Isabella zegt niet expliciet dat ze haar aanvaller om die reden omhoog heeft laten kijken. Nu is er wel wat voor te zeggen, want door alleen te beschrijven wát ze deed en niet wáárom, creëert Isabella een beeld waar de lezer als het ware alleen naar kan kijken, niet meedenken. Op deze manier stuurt ze de lezer met een beeld, waarin zij de underdog is, maar toch weet te overwinnen door de aanvaller het aanzien van God voor te houden. Soms zegt een plaatje meer dan woorden.

Leidsvrouw

Volgens Roodenburg is Isabella's opvoeding doorspekt met volksgeloof.⁵⁴ Zo is er het verhaal van 'De man met de mantel' die er op uit zou gaan om 'de eerste geboorene kinders op te zoeken/ en te dooden/ en dat hy om die te sticken een bal in den mont steekt'.⁵⁵ Isabella vertelt dat ze deze fabels nooit heeft geloofd: 'dat hoorde ick zeggen toen ick jonck en onervaren was/ en als andere kinderen op straet speelde/ en meynde ook dat het een faebel was/'.⁵⁶ Ze bindt op jonge leeftijd de strijd aan met het volksgeloof door de onjuistheden in de verhalen aan te wijzen. Zij beschrijft zichzelf als een 'Capiteyn' die vooruit liep 'om de ander aen te moedigen/ op datse sich niet verbaesen lieten/ door dat geimagineert vals geruchte'.⁵⁷ Ze duidt zichzelf expliciet met 'kapitein' aan, iemand met een leidinggevende functie waarmee ze een verband legt met haar autoriteit als leidsvrouw.

Belangrijk is de observatie dat Isabella al in haar jeugd doorhad dat haar leugens verteld werden. Waar alle andere kinderen wel angst hadden, probeerde Isabella die angst te overkomen door het te ontkrachten. Isabella laat op deze manier blijken dat zij al vanaf haar jeugd over meer kennis beschikt dan menig ander, wat opnieuw haar rol van leidsvrouw bekrachtigt.

Een ander verhaal dat ik hier analyseer valt op door het heftige onderwerp, een verkrachting. Isabella beschrijft hoe mannen hun genitaliën gebruiken om vrouwen tot bepaalde seksuele handelingen te dwingen.⁵⁸ Isabella heeft in het voorwoord gezegd dat zij, om haar kennis te openbaren, over 'alle deelen der Natuer in haere wercking' moet schrijven.⁵⁹ Bij dit verhaal wordt die belofte ingelost. Isabella leidt het verhaal op de volgende manier in: 'Dan kreeg ik gelegentheyte om te ondervinden dat verder voorschreven is/ naemenlijck hoe men een Mensch met de Ballen sticken kan'.⁶⁰ Zover is er nog geen sprake van een seksuele inslag, maar daar komt verandering in:

⁵⁴ Roodenburg 1983, p. 320.

⁵⁵ Hoogentoren 1695, p. 222.

⁵⁶ Hoogentoren 1695, p. 222.

⁵⁷ Hoogentoren 1695, p. 222.

⁵⁸ Hoogentoren 1695, p. 229.

⁵⁹ Hoogentoren 1695, p. 3.

⁶⁰ Hoogentoren 1695, p. 228.

dat zijn voor Vlees-ballen/ die achter een Instrumentie komen/ [...] / en is de keel heel wel past/ om het deur komen van aessem te beletten/ en dat kan een Man/ een Vrouw mackelijck doen/ daer hy mede te Bedt legt/ als zy om geen quaet en denckt.⁶¹

Een opvallende uitspraak. Te meer omdat over dit onderwerp niet vrijelijk geschreven werd, en al helemaal niet door een vrouw. Maar Isabella trekt zich weinig van de conventies aan, ze heeft zich immers in het voorwoord al verontschuldigd, en beschrijft expliciet hoe een vrouw kan stikken in de ballen van een man: 'als hy dan de Lance in den Mont steekt/ [...] / soo kan hy haer machelijck met de Ballen sticken/ eer zy eens quaet denckt/ om haer mont te sluijten'.⁶²

Isabella beschrijft een setting van een man en vrouw in bed, waarbij de vrouw zich van geen kwaad bewust is. Zij meent dat hij 'spelen' wil en 'hy en heeft dan maer met dat Instrumentje voor haer te komen'.⁶³ Maar de vrouw is zich niet bewust van het gevaar van dit instrument, de penis. Wanneer zij lacht slaat de man toe: 'eer zy eens quaet denckt/ om haer Mont te sluijten/ die zy door of tot lachen geopen heeft op zijn aerdige actien of vertellingen/ en als den punt van den Degen in de keel is/ dan salse het sluyten van den Mont haest vergeten'.⁶⁴ Voor de vrouw loopt het slecht af, want ze stikt in de genitaliën van de man.

In de meeste verhalen is Isabella het punt van focalisatie. Hier is dat niet het geval. Er is sprake van een strijd tussen een 'Man' en een 'Vrouw'. Isabella heeft dit keer alleen de functie van verteller, wat maakt dat het verhaal verder van haar afstaat. Geen vreemde keuze, want het zou Isabella's identiteit geen goed hebben gedaan wanneer ze een rol had gespeeld bij de verkrachting. Het is in dit geval beter voor haar autoriteit als leidsvrouw om te fungeren als een passieve verteller. Waar ze dit verhaal gehoord heeft, is onbekend.

De man is de vijand waar tegen gestreden moet worden. Wanneer de man de vrouw misbruikt, wordt dit beschreven alsof de hij denkt dat het maar een spelletje is. De man wordt vergeleken met een 'Ridder' die probeert 'den Rinck te doorbooren' alsof het een ouderwets partijtje ring rijden is, waarbij men al rijdend zoveel mogelijk ringen om een lans probeert te krijgen.⁶⁵ Het geeft de man iets kinderlijks, alsof hij er niets aan kan doen dat zijn 'Buytje soo stil lecht/ als of het Dood was', omdat hij zo opging in zijn spel.⁶⁶ De man wordt door deze vergelijking gekleineerd, zijn hiërarchische positie wordt afgezwakt. Het impliceert dat Isabella neerkijkt op de man en misschien zelfs op het mannelijk geslacht in het algemeen, omdat ze zowel de man als de vrouw niet bij naam noemt. Toch onthoudt Isabella zich ervan naar de man te verwijzen met woorden die een negatieve betekenis impliceren. Ze gebruikt neutrale woorden als 'hy' en 'Man'.

⁶¹ Hoogentoren 1695, p. 229.

⁶² Hoogentoren 1695, p. 229.

⁶³ Hoogentoren 1695, p. 229.

⁶⁴ Hoogentoren 1695, p. 229.

⁶⁵ Hoogentoren 1695, p. 229.

⁶⁶ Hoogentoren 1695, p. 229.

Terug naar het verhaal waarin een man een vrouw misbruikt. De vrouw wordt beschreven als de grote onschuld. Zij denkt dat de man slechts wil spelen. Er wordt naar haar verwezen met het woord 'Buytje', dat een verkleinwoord is van 'buit' alsof ze de geroofde schat van de man is. Op die manier wordt de vrouw als naïef en hulpeloos afgeschilderd.

Dit verhaal over de vleesballen is een opstapje naar een relaas over zelfverdediging. Isabella schrijft: 'laetse maer haer twee Duymen een weynig op de keel houden sonder sterck duwen of drucken/ soo men niet veel doen moet/ om de Gorgel-pijpe te stoppen'⁶⁷ Isabella keurt het niet alleen goed dat de vrouw zich verzet, maar zegt expliciet hoe de vrouw zich moet verzetten zonder dat het haar veel moeite kost. Het gaat verder dan zelfverdediging, omdat Isabella expliciet opschrijft hoe de vrouw de man kan doden. Sterker nog, door 'laetse' te gebruiken, een imperatief, geeft ze als het ware de opdracht om de man te aan te vallen. Dit lijkt niet te passen bij haar rol van beschermengel, die meer vredelievend karakter heeft. Isabella is vooral van de verbale strijd, zoals blijkt uit het verhaal van de aanranding. De agressiviteit die ze hier laat zien, is ongebruikelijk. Toch is het in verband te brengen met haar rol van leidsvrouw, omdat zij opkomt voor haar sekse.

Maatschappelijk gedrag

Isabella laat zich voorstaan op haar kennis van maatschappelijke conventies. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het verhaal waarin ze een sneeuwbalgevecht met de studenten heeft.

Isabella opent dit relaas met te vertellen dat die sneeuwbalgevechten vaker voorkwamen: 'ick tegen de studenten doende was in den winter met de sneeu ballen'.⁶⁸ Deze ballen zijn in tegenstelling tot de 'vlees-ballen' niet seksueel geladen. De zin wekt de indruk dat ze op vriendschappelijke wijze sneeuwbalgevechten met de studenten hield, omdat Isabella daarvoor meldt dat ze daar 'menig mens / om doen lachen hebben'.⁶⁹ Maar zij lijkt het zelf niet als een amicaal spelletje te beschouwen. Wanneer ze hoort dat kinderen op straat haar hulp nodig hebben bij de wedstrijd, beschrijft ze zichzelf als 'een Pijl uyt een Booge' die wegschiet om 'haar Volck' te gaan helpen.⁷⁰ De studenten hadden er volgens Isabella's verhaal plezier in om zich met een grote groep te verschansen en vanuit hun schuilplaats de kinderen te bekogelen met sneeuw. Haar beschrijving van de strijd doet mij eerder aan een veldslag denken. Inderdaad als een kapitein beschouwt ze haar strijdplan:

Maer alleen dat zy [de studenten] sich by malkander voegden/ onder d'een of d'ander Schuyt-plaetse/ daerse ons lustig soudon konnen kogelen/ soo wy het niet gemeden hadden/ en door loopen wilde ick mijn Volck noyt niet redden/ als wij ten naesten by soo sterck waren

⁶⁷ Hoogentoren 1695, p. 230.

⁶⁸ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁶⁹ Hoogentoren 1695, p. 223.

⁷⁰ Hoogentoren 1695, p. 225.

als zy/ om verscheyde redens/ voor eerst beelde ick my in dat wy hun daer doorseecker de overwinning gaeven tot onse groote schaede/⁷¹

Eerst bekijkt ze waar de vijand, de studenten, zich bevinden, waarna ze de afweging maakt dat ze nooit kunnen winnen, omdat de studenten sterker zijn.

Isabella heeft het over 'kogelen', wat het idee van een veldslag versterkt. Nu is dit geen vreemde uitdrukking, want in modern Nederlands is dit een gebruikelijk woord. Wel opvallend is de uitspraak 'mijn Volck' die Isabella gebruikt om de kinderen op straat mee aan te duiden. Zij ziet het als haar plicht om deze kinderen te 'redden' van het gevaar van de studenten. Deze hebben de gewoonte om, wanneer een kind is gevallen, bij het kind op de rug te springen en deze te 'tracteren', wat geïnterpreteerd kan worden als 'slaan'. Isabella kan dit niet aanzien en beschrijft zichzelf als de reddende engel:

'daer toe liep ick ook wel eens uyt den strijdt/ om den een of den d'anderen half kreupelen weg te brengen/ die anders dapper slaegen sou gehadt hebben/ die vatte ick bij der Hant/ en vloog als een schigt dickwils voor mijne Vijanden.⁷²

Isabella redt het kind en brengt het zo snel mogelijk in veiligheid. Ze geeft hiermee aan dat ze opkomt voor de zwakkeren in de samenleving. Isabella gedraagt zich als een voorbeeld voor de rest van de maatschappij, een beeld dat haar autoriteit op het gebied van maatschappelijk gedrag en haar rol van leidsvrouw sterkt.

Isabella speelde in haar jeugd niet met jongens. Ze vermeldt expliciet dat dit tegen haer natuer zou ingaan. Soms deed Isabella een poging om haar 'natuer te veranderen; en tegennatuer mede te laeten', waarmee ze bedoelt dat ze dan wel jongens toeliet bij haar spelletjes.⁷³ Het is opvallend dat Isabella als enige argument haar 'natuer', geeft. Dit getuigt van een kuis karakter, wat past binnen haar christelijke overtuiging. Ze laat op deze manier zien dat er geen aanleiding is om haar van een onberispelijke reputatie te betichten. Isabella is van nature kuis en fatsoenlijk, waardoor ze ook op het gebied van maatschappelijk gedrag een gezag heeft. Haar eerbaarheid past bij haar christelijke overtuiging, waarbij de vrouw geacht wordt haar maagdelijkheid te bewaren tot het huwelijk.

Omgang met jongens is daarom niet gewenst.

Isabella gaat zelfs nog een stapje verder dan slechts het buitensluiten van jongens: ze laat alleen meisjes toe in haar groep die zich ook niet op een seksuele manier met jongens bezig houden. In deze context is het mannelijke geslacht als een vijand te beschouwen.

⁷¹ Hoogentoren 1695, p. 226.

⁷² Hoogentoren 1695, p. 226.

⁷³ Hoogentoren 1695, p. 223.

In verschillende verhalen neemt Isabella het op tegen een vijandige instantie. Zij verwijst echter nooit naar die vijand met verwijfwoorden met een negatieve connotatie, maar gebruikt altijd neutrale woorden. Dit is opvallend, omdat ze zichzelf wel duidelijk als goed mens afschildert door woorden als ‘Capiteyn’ en ‘eerlijck mens’ te gebruiken. Een verklaring voor dit gegeven kan worden gevonden in het voorwoord, waaruit valt op te maken dat Isabella niet gelooft dat de mens in wezen slecht is. Zondig gedrag wordt volgens haar veroorzaakt door ‘boze geesten’ en is daarom niet aan de mens zelf te wijten. Haar mensbeeld houdt in dat de mens van nature goed is wat haar identiteit van vredeftichtster ten goede komt. Het levert haar ook maatschappelijke autoriteit op, omdat zij pretendeert te weten hoe de natuur van de mens in elkaar steekt.

Deelconclusie

Isabella rechtvaardigt haar autoriteit als religieus leidsvrouw door te laten zien dat de eigenschappen die bij die functie horen, zoals leiderschap en fatsoenlijkheid, bij haar aangeboren zijn. Ze vertelt verhalen waarin zij haar gezag op het gebied van religie, leidsvrouw en maatschappelijk gedrag blijkt. Isabella is in deze verhalen zelf het punt van focalisatie en gebruikt woorden met een neutrale of positieve connotatie om naar zichzelf te verwijzen. Die verwijfwoorden hebben betrekking op rol van religieus leidsvrouw in positieve zin. Naar haar vijand verwijst zij alleen met neutrale woorden, wat kan worden verklaard door haar positieve mensbeeld. Isabella laat ook zien dat zij haar autoriteit als religieus leidsvrouw niet aan iedereen hoeft te bewijzen. Er zijn al mensen die dat beeld van haar hebben en dit gegeven gebruikt Isabella om haar publiek er van te overtuigen dat zij daadwerkelijk een religieus leidsvrouw is.

6.4 Besluit.

Dit onderdeel is op te vatten als het algemene besluit van *Vrede Tractaet*. Het gaat om zeven pagina’s, wat in vergelijking met het besluit op het eerste boek relatief kort is. Iets meer dan vijf van deze pagina’s zijn besteed aan een anekdote waar het motief ‘miscommunicatie’ in centraal staat. Isabella vertelt van een groep Fransen die bewapent op de Nederlandse kust verschijnt. Zij krijgen ruzie met de Nederlandse bevolking, doordat ze elkaar niet kunnen verstaan. Een van de mannen zegt: ‘hey vent loopt heene ick verstaen u niet’.⁷⁴ Vervolgens lost deze man een schot op de Fransen, wat de ruzie zo laat escaleren dat de koningen van Nederland en Frankrijk er bij betrokken raken. In plaats van de boel te sussen, loopt de twist uit op een lange discussie waarbij de twee partijen vaker langs elkaar dan tegen elkaar praten. Uiteindelijk zetten ze twee legers tegenover elkaar. Echter zijn deze nooit tegelijk klaar voor de oorlog, waardoor de een steeds op de ander moet wachten: ‘als de ander in postuer sijn soo moet sijn volck rusten, of sig tot defentie bereyden, en die deurt soo langt

⁷⁴ Hoogentoren 1695, p. 423.

tot dat de andere rusten moeten door datse moede van staen en wachten zijn'.⁷⁵ Hier lijdt de bevolking onder, omdat de strijdkrachten uit roven moeten gaan om aan eten te komen. Isabella beschrijft dat de mannen op die manier worden gedwongen zich als 'schelmen' te gedragen, waar zij eigenlijk een goede inborst hebben: 'hy dienter sig van om schelm te ageren, maer als een eerlijck man toe dient het hem noyt'.⁷⁶

Isabella is de verteller van dit verhaal, zij speelt hier geen rol in. Ze sympathiseert met de groep die hinder ondervindt van de koningen, door te expliciteren dat het eigenlijk goede mensen zijn die door de situatie worden gedwongen slecht te handelen. Toch worden de koningen niet als de vijand afgeschilderd. Isabella gebruikt alleen neutrale woorden om naar hen te verwijzen, zoals 'hy'. Zoals eerder gezegd kan dit te maken hebben met haar mensbeeld. De Fransen krijgen er echter wel van langs. Isabella noemt deze groep 'schelm' en 'algemeene vyant'.⁷⁷ Dit is de enige keer dat ze een vijandige instantie met woorden met een negatieve connotatie beschrijft.

De ruzie in het verhaal is ontstaan door miscommunicatie. Isabella beschrijft dit probleem eerder in het voorwoord: 'datter veel Disputen of Questien ontstaen en bestaen door misverstant of naerlaten van distinctien of onderschydingen'.⁷⁸ In de anekdote laat ze zien welke gevolgen miscommunicatie voor de bevolking kan hebben. Ze demonstreert hiermee dat ze kennis heeft van de maatschappij en bevestigt hiermee haar autoriteit.

De bevolking ondervindt leed door de miscommunicatie tussen de twee staatshoofden. Dit expliciteert Isabella in een alinea volgend op de anekdote:

Om dat wy 't gelt niet van doen hebben om in Vrede te leven, en hy wel om te oorlogen/ en laet ons dan sien tegen wien hy oorlogen sal/ als wy het selve onnut verklaert hebben/ en daerom verboden yets voor te geven/ en indien wy dat niet en doen/ so denck ick dat wy noyt geen Vrede sullen hebben/ maar eeuwig oorlogen⁷⁹

De 'hy' slaat hier op de beide koningen, die genoeg geld hebben om door te gaan met oorlogvoeren. De bevolking, 'wy', is het hier niet mee, zij hebben het 'onnut verklaert'. Ze willen er niet in investeren, maar hebben geen keus. In de anekdote komt naar voren dat wanneer het volk niet doet wat de koning hun opdraagt, het 'schelmen' zijn 'die naer hem niet en luysteren, die hy eens nadere manieren sal moeten leren'.⁸⁰ Ze moeten wel gehoorzamen, anders vreest Isabella dat ze 'noyt geen Vrede', maar 'eeuwig oorlogen' zullen hebben. Door dit inzicht voor de lezer uiteen te zetten, laat Isabella opnieuw haar gezag op het gebied van maatschappelijk gedrag blijken.

⁷⁵ Hoogentoren 1695, p. 427.

⁷⁶ Hoogentoren 1695, p. 427.

⁷⁷ Hoogentoren 1695, p. 423.

⁷⁸ Hoogentoren 1695, p. 3.

⁷⁹ Hoogentoren 1695, p. 428.

⁸⁰ Hoogentoren 1695, p. 427.

Het gebruik van 'wy' zorgt ervoor dat het lijkt alsof Isabella niet alleen voor zichzelf spreekt. Door 'wy' creëert zij een fictieve groep die met dezelfde problemen te maken heeft als zij. Doordat Isabella degene is die het probleem aan de kaak durft te stellen, plaatst zij zich in de rol van leidsvrouw. Ze voegt er aan toe: 'ik en ben maer een onnutte dienstmaegt'.⁸¹ Het eerst deel van de zin haalt het beeld van Isabella als sterke vrouw onderuit. Ze bevestigt hiermee haar onderdanige positie die inherent is aan haar vrouwelijkheid. Ze voegt er aan toe: 'die maer gedaen heeft dat ze schuldig was'.⁸² Dit is een verwijzing naar een uitspraak die ze doet over de oorzaak van de oorlog:

'met recht tot straffe van onse sonden voor het ongehoorsamen van onse Heer en Meester beyde/ die segt/ alle sonde die tegen den Sone sal gedaen wesen/ sal hem vergeven worden/ [...] / maer die tegen den heyligen Geest sal gedaen wesen niet'

Isabella meent dat het gegeven dat er geen vrede is, een straf van God is. Dit is opvallend, omdat Isabella door het schrijven van *Vrede Tractaet* dan eigenlijk tegen God in zou gaan, omdat zij de vrede door middel van dit boek wil bevorderen, waar God dit als straf heeft opgelegd. Daarbij zegt ze dat ze haar kennis van God zelf heeft, waarmee ze impliceert dat God ook vrede wil. Ze spreekt zichzelf dus tegen. Een verklaring hiervoor is dat zij als het ware door God gezonden is om de straf op te heffen. Op die manier gaat zij niet tegen Gods wil in, maar is zij als het ware de spreekbuis van God. Dit sterkt haar in haar religieuze autoriteit, te meer omdat ze zegt dat ze 'gedaen' heeft alsof ze schuldig was. Isabella zegt hiermee op impliciete wijze dat zij geen zonden tegenover de Heilige Geest heeft begaan.

Deelconclusie

Door de anekdote toont Isabella aan dat miscommunicatie ten grondslag ligt aan een samenleving waarin geen vrede is. Door te constateren dat miscommunicatie het probleem is, toont zij haar autoriteit op het gebied van maatschappelijk gedrag aan.

Haar religieuze gezag wordt bevestigd doordat zij impliceert dat zij geen zonde heeft begaan en doordat zij zich door het schrijven van *Vrede Tractaet* als een instrument van God opstelt.

De rol van leidsvrouw blijkt uit het citaat waarin Isabella voor de ondergeschikte groep spreekt.

⁸¹ Hoogentoren 1695, p. 428.

⁸² Hoogentoren 1695, p. 428.

7. Conclusie

Isabella presenteert zich in *Vrede Tractaet* als religieus leidsvrouwe. Om deze publieke identiteit geloofwaardig te laten zijn, zal ze moeten laten zien dat zij over voldoende kennis beschikt om daadwerkelijk als autoriteit te kunnen fungeren. In de verhalen die ze aansnijdt staan de thema's religie, haar rol als leidsvrouwe en maatschappelijk gedrag centraal. Soms gaat het om een combinatie van deze gebieden. Uit analyse is gebleken dat ze veel momenten aangrijpt om te laten zien dat ze voldoende van deze thema's afweet om haar publieke identiteit als religieus leidsvrouwe te handhaven.

Als belangrijk argument voor haar autoriteit als religieus leidsvrouwe, noemt Isabella haar speciale relatie met God en Maria. Zij laat op expliciete wijze weten dat zij beschikt over hemelse kennis die de vrede zal bevorderen. Deze opmerking sterkt niet alleen haar autoriteit op het gebied van religie, maar geeft ook aan dat ze expert is in het beoordelen van maatschappelijk gedrag en geeft een fundament voor haar rol als leidsvrouwe. Isabella's kennis is immers afkomstig van God en Zijn kennis is oneindig.

Isabella presenteert *Vrede Tractaet* als een religieus boek, door woorden als 'openbaeren' te gebruiken. Dit woord heeft een religieuze connotatie, omdat 'openbaren' onder andere in de bijbel wordt gebruikt wanneer God zijn wil verkondigt. Doordat Isabella ervoor kiest om dit woord te gebruiken, doet ze het voorkomen alsof haar kennis rechtstreeks van God afkomstig is. Dit gegeven, samen met de bewering dat Isabella vrij van zonden is, vormen samen het fundament van haar autoriteit op het gebied van religie.

Om haar autoriteit als leidsvrouwe te bewijzen, vertelt Isabella dat zij als vredeachtster geboren is. Isabella geeft op die manier aan dat haar wil om de wereld in vrede te laten leven een aangeboren eigenschap van haar is. Deze eigenschap illustreert ze door herhaaldelijk gebeurtenissen uit haar jeugd te beschrijven waarin zij een leidende functie vervult in haar gemeenschap.

In die gebeurtenissen speelt Isabella meestal de hoofdrol. Ze bindt dan de strijd aan met een vijandige instantie. Dit kan een werkelijk persoon zijn, maar het kan ook een heersende opvatting zijn die niet strookt met haar eigen mening. Isabella gebruikt woorden met een neutrale of positieve connotatie om naar zichzelf te verwijzen. 'ick' is bijvoorbeeld een woord met een neutrale betekenis, waardoor het geen invloed heeft op haar publieke identiteit. Een woord als 'Capiteyn' heeft een positieve invloed op haar rol van leidsvrouwe, omdat dit woord een leidinggevende functie impliceert. Om haar tegenstander te beschrijven gebruikt Isabella, op een enkele keer na, nooit woorden met een negatieve betekenis. Isabella kiest voor een neutrale bewoording, zoals 'hy' of 'sy', wat geen invloed heeft op de beeldvorming.

Dat Isabella geen woorden met een negatieve betekenis gebruikt om haar vijanden mee te beschrijven, kan te maken hebben met haar mensbeeld. Zij zegt in het voorwoord dat mensen door

boze geesten zijn bezeten wanneer zij een zonde begaan.⁸³ Hiermee impliceert Isabella dat de mens zelf geen schuld heeft aan zijn foute gedrag, omdat dit gedrag wordt veroorzaakt door een externe factor. Zij gelooft dat de mens van nature goed is, wat een positieve bijdrage levert aan haar publieke identiteit. Haar mensbeeld versterkt haar positie als vredestitelster en levert haar autoriteit op wat betreft maatschappelijk gedrag, aangezien zij voorwendt inzicht te hebben in de natuur van de mens. Isabella beschrijft de wereld waarin ze leeft als een wereld zonder vrede. Er heerst chaos en diverse partijen zijn continu met elkaar in oorlog. Zij meent dat deze situatie wordt veroorzaakt door miscommunicatie. Mensen luisteren niet naar elkaar en handelen daardoor op een wijze die niet door iedereen gewenst is, wat conflicten oplevert. Door het probleem 'miscommunicatie' expliciet te benoemen, laat Isabella zien dat zij verstand heeft van maatschappelijk gedrag. Zij is in staat om als het ware van bovenaf de situatie waar te nemen en het probleem aan te wijzen.

Nu is miscommunicatie niet de enige oorzaak van de vredeloze maatschappij. Isabella laat blijken dat zij het niet eens is met de gevestigde machtsverhoudingen. Zij redeneert dat wanneer het volk meer geld had, en de koning minder, er in vrede geleefd zou worden. Door dit inzicht toont Isabella aan dat zij nadenkt over de huidige maatschappelijke situatie en zelfs een oplossing weet. Wederom een argument voor haar expertise op het gebied van maatschappelijk gedrag.

Het is niet altijd Isabella zelf die uitspraken doet die haar identiteit als religieus leidsvrouw versterken. In een enkel geval gebruikt zij een andere instantie om haar publieke identiteit te bevestigen. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer Isabella een verhaal over een oude kennis uit Gent beschrijft. Hierin krijgt zij het compliment een belangrijk persoon te zijn geweest voor de religieuze gemeenschap daar. Isabella laat met dit compliment zien dat ze door andere mensen al langer wordt gewaardeerd om haar religiositeit. Belangrijk hierbij is dat dit compliment wordt gemaakt over gedrag dat ze in haar jeugd vertoonde, wat nog eens aangeeft dat Isabella van nature een leidsvrouw is.

Isabella's seksualiteit is een opmerkelijk onderdeel van *Vrede Tractaet*. Zij laat zich voorstaan op haar vrouwelijkheid door dit meerdere malen expliciet naar voren te laten komen. Het boek is bijvoorbeeld door vrouwelijk 'zaad' aan de lezer gegeven.

Isabella is een sterke vrouw. Ze geeft aan zowel moederloos als weduwe te zijn, wat duidt op een bewogen leven. De ervaringen die ze in haar leven heeft opgedaan, in combinatie met haar speciale band met God, benadrukken haar autoriteit als leidsvrouw. Maar ook al positioneert Isabella zich in een leidende rol, zij is zich bewust van het feit dat een vrouw in de 17^e eeuw een ondergeschikte positie ten opzichte van de man heeft. Dit wordt duidelijk wanneer zij op de titelpagina de lezer waarschuwt zich niet aangevallen te voelen doordat *Vrede Tractaet* een vrouwelijke auteur heeft. Isabella houdt rekening met de gevoelens van haar publiek, maar dit moet niet ten kosten gaan van

⁸³ Hoogentoren 1695, p. 3.

de waarheid. Zij is niet bang om gevoelige onderwerpen aan te snijden, zoals blijkt uit het verhaal waarin een vrouw door haar man wordt misbruikt en vermoord. De tegenstelling man – vrouw komt regelmatig naar voren. Hierin wordt de vrouw geassocieerd met goede eigenschappen en de man met slechte. Isabella vertelt niet waarom ze het beeld man-vrouw op deze manier invult. Zij lijkt een afkeer van het mannelijk geslacht te hebben, maar laat dit niet expliciet blijken. Ze lijkt die afkeer impliciet te verbergen, maar slaagt daar niet helemaal in.

Er kan gesteld worden dat Isabella elke mogelijkheid aangrijpt om haar expertises te demonstreren. Haar bijzondere relatie met God, haar aangeboren fatsoenlijkheid en leiderskwaliteiten, en haar inzicht in maatschappelijk gedrag zijn dé drie argumenten die Isabella gebruikt om haar publieke identiteit als religieus leidsvrouw te construeren.

8. Literatuurlijst

- Baggerman & Dekker 2004** Baggerman, A., en R. Dekker, 'De gevaarlijkste van alle bronnen; Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven'. In: *Tijdschrift voor Sociale en Economische geschiedenis* 4 (2004), p. 3 – 22.
- Brillenburg Wurth & Rigney 2008** Brillenburg Wurth, K., & A. Rigney, *Het leven van teksten*. 2^e herz. dr. Amsterdam 2008.
- Dekker 1995** Dekker, R., *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*. Amsterdam 1995.
- Dekker 2002** Dekker, R., *Egodocuments and History; Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum 2002.
- Gemert 2006** Gemert, L., 'Het buitenbeentje. Artistieke vrijheid in de zeventiende-eeuwswe roman'. In: *De Groene Amsterdammer Literatuur* 1 (2006), p. 38 – 42.
- Haas, de 2002** Haas, A. de (Red.), *Achter slot en grendel; Schrijvers in Nederlandse gevangenschap 1700 – 1800*. Zutphen 2002.
- Haas, de** <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Moerloose>. Geraadpleegd op 05-03-2012.
- Hoogentoren 1695** Hoogentoren, I., *Vrede tractaet, gegeven van den hemel door vrouwen zaet*. Amsterdam 1695.
- Roodenburg 1983** Roodenburg, H., 'De autobiografie van Isabella de Moerloose; Sex, opvoeding en volksgeloof in de zeventiende eeuw'. In: *Tijdschrift voor Sociale en Economische geschiedenis* 9 (1983), p. 311 – 342.
- Schenkeveld – Van der Dussen 1997** Schenkeveld – Van der Dussen, M.A. (red), *Met of zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550 – 1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997.
- Sneller 1996** Sneller, A.A., *Met man en macht; analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd*. Kampen 1996.

9. Bijlagen

Bijlage A

Figuur 3 Titelpagina

Bijlage B

(Pag. 3)

De Hoofdreden en 't Register.

Vrede wenschende leser, om dat ick meene, te weten, datter boose geesten onder ons wonen in menschen lichaemen, die voor hun Heer en Rijk strijden, dienvolgens de menschen tot quaet versoeken; soo hebbe ick noodig geacht, proeven voor te stellen, om hun uyt de goede te kennen, want eer men goet wil saeyen, moet men het quaet onderspitten of uytroeyen met fijne wortelen. Dese Proef⁸⁴ hebbe ick niet voorgesteld om confusie te baeren, maer op dat elck sich by haer suyver bewaere⁸⁵. En om dat ick oordeel, dat'er veele Siecke en Gebreckelijcke sijn, en worden, by gebreck van gesonde kennis; soo hebbe ick my verplicht geacht een gesonde kennis te openbaeren; en om dat ick denck dat dat gebreck meest by de Vrouwen is, soo hebbe ick goet gevonden die onder de Vrouwen-Pligt te stellen.

Hier toe is noodig dat ick over alle de deelen der Natuer in haere wercking schrijve, daerom moet sig niemant stooten soo hy hier of daer een aenstootelijck woort vindt, noch sig ergeren om dat het van een Vrouw geschreven is, dinckende dat het een eerlijck Persoon geoorloft is Dreck te handelen, om een eerlijck Persoon daer van te verlossen als hy het niet anders doen kan, om dien eerlijckens eere te bewaren, of hem van schant te schaede te verlossen: En om dat ick meyne⁸⁶ ondervonden te hebben, datter veel Disputen of Questien onstaen en bestaen door misverstant of naerlaeten van distinctien of onderschydigen, soo hebbe ick noodig geacht die voor te draegen, niet-tegenstaende, ick weet, dat de distincte of bescheijde Persoonen, by veele, Mugge-sifters genaemt worden, het geene soo veel gesegt is als Tijt-verquistes; want die Muggen sift, die doet vruchteloos arbeyt en verliest sijn tijt. Desen Naem is eygen aen Persoonen die saeken in questie trecken, die buiten alle questie sijn, soo te verstaen, van alle verstandige en eerlijcke Persoonagien, dienvolgen gesecludeert, het minste gedeelte dat in Dwers-dryvers of Geschil-maekers bestaet;

(Pag. 4)

maer oneygen aen Personnen die op de bescheydenste wyse spreken om geen questie te moeveeren⁸⁷ en den tyt te menaageeren, of om geen questie te maeken en geen tyt te verliesen, het geende de onbescheyde spreekers niet en doen, die hun meyning dubbelsinnig of verkeert

⁸⁴ Proef: middel waarmee men de waarheid of de waarachtigheid van iets aantoot.

⁸⁵ Bewaere: van bewaren: voorzien van, garanderen, bewerkstelligen enz.

⁸⁶ Meyne: van meine: bij mij (zelf).

⁸⁷ Moeveren: van moveren: bewegen

uytdrucken, want die verpligten de goede te vraegen, hoe is uw meynig, of hoe meynt ghy? om hun naer hun contentement⁸⁸ te dienen, en de boose, om hun verkeert qualijck te dienen; dienvolgens is het gevolg van dien voor haere rekening, want die ymant naer zyn Woort, die doet ten opsigt van dien Persoon, wel, die hy dien, al was 't qualijck volgens het gemeen Oordeel, welck Oordeel ick tot myn Rechter en kennen: Ten tweeden, om dat ick geen ander Rechter kenne die buiten alle questies is; want is 't de Christen Schriftuur, die en erkennen de Joden, Heyden, en Turcken voor hun Rechter niet: is 't de Turckse Schriftuur of *Alcoran*, die en erkennen de Heydenen, Joden en Christenen voor hun Rechter niet: is 't de Roomse Schriftuur of Overlevering, of Evangeliste Raeden, die en erkennen niemant voor hun Rechter, als de Schrift-geleerde Roomsgesinde: vraegt Ymant van wat Verstant is den Auteur van dit Boeck; tot antwoord, 't is hier in te sien. Verder, ghy moogt wel dencken, dat het geen Turck en mag wesen, die voor Turcken, geen geen Heyden, die voor Heyden, geen Jode of Jodin, die voor Joden, geen Christen, die voor Christenen, geen Roomsgesinde, die voor Roomse, geen Greformeerde, die voor Gereformeerde, geen Sociniaen, die voor Sociniaenen, geen Arminiaen, die voor Arminiaenen, geen Mennonist, die voor Mennonisten, geen Labadist, die voor Labadisten, geen Athieist. die voor Athieisten, geen Edelman, die voor Adel, geen Armen, die voor Arme, geen Slaef, die voor Slaeven, geen Dronckaert en Hoereerders, die voor Dronckaerts en Hoereerders, geen Non of Moninck, die voor de Kloosters, geen Oude en Gebrekelycke, die voor Oude en Gebrekelycke, geen Man, die voor Mannen schrijven wil; want men kan geen Partye en Rechter wesen ghelyck.

(Pag. 5)

Vraegt Ymant van wat Materie het Tracteert⁸⁹, tot antwoord, die tot den Vrede dient. Vraegt Ymant wat voor een Vrede, tot antwoord, Geestelyck en Lichamelyck, tydelyck en Eeuwigh, op aerde en in den Hemel, gemeen of generaal, en Particulier, voor alle, die forten van Menschen, die daer genoteert zyn.

Dit Tractaet is verdeelt in dry Deelen, en in twee Boeken, dienvolgens, die zyn nut in het eerste niet en vin, moet het in 't tweede foeken. Ick weet dat my voor die alle nut gegeven is, en geschreven hebbe; dienvolgens mag ick seggen, zoekt en ghy sult vinden.

De Ordre in welck sy zyn beschreven is dese.

Eerst, myn Leven Verstant en Ervaerenthey, waeruyt kan gesien worden, hoe en waer door ick tot die kennis gecomen ben.

Ten tweeden, de Vrouwen-pligt, die mede een gedeelte is van myn wedervaeren, in die order beschreven, om dat het voor het Histories-verhael sou deru gaen.

En het Derde-Deel is een verder vervolg van myn Wedervaeren, waer in alles te binden is dat'er noch resteert of onbreekt.

⁸⁸ Contentement: genoegdoening geven.

⁸⁹ Tracteert: van tracteren: bespreken

Bijlage C

(222) (sierlijk gedrukt)

Besluit van 't eerste Boek. Of tweede Deel.

Dit zijn Openbaeringe van alle gemeen Oordeelen/ oer goet en quat/ tot een troost der opzechyte of reyne van herten/ en verdriet der dalse of onreynen van herten/ of soo Jesus zegt tot een verdriet Bocken⁹⁰/ en troost der Schaepen / tot een verlossinge der lydende om de gerechtigheydt/ en verdoeminge der geveynse/ en triumpferende op en door de ongerechtigheydt: daer hebt ghy reden/ of rekenschap/ van ydel gedagten woorden en werken: door eerst hebt gy reden van een spreekwoort/ dat voor ydel aengemerckt si? Reakende het bedragen zijn van den Besten: Een tweeden reden van een **Historis** verhael rackende den man met den langen mantel/ die gezegt wordt uyt te gaen/ om de eerste geboorene kinders op te zoeken/ en te dooden/ en dat hy om die te sticken een bal in den mont steekt

Dat hoorde ick zeggen doen ick jonck en onervaren was/ en als anderen kinderen op straet speelde/ en meynde ook dat het een faebel was/ die de ouders versonnen om de kinders des avonts te doen t'huys blijven/ soo als is het spreken van den bullebak/ en haentjepick/ daerom was ick wel verwondert als ick alle die dingen waerheyt bevont/ daer ick menigmael op gesprickuleert hadde/ voornaemelntlijk op 't sticken met de bullen/ daer het bloet als een tonnetie mede vergaert wort/ soo der hy vertelt wiert/ niet denckende op de ballen die de natuer geeft maer opgemaekte/ (daerom kon ik niet dencken dat dat waer was/ om dt ick dat dickmaels geprobeert hadde/ en contratie bebodnen/ namentlijk dat het dan adem ruymte gaf/ te meer om dat ick daer soo stoutmoedig op gespeelt hadde/ en als Capiteyn voor uyt geloopt/ om de ander aen te moedigen/ op datse sich niet verbaeren lieten/ door dat geimagineert vals geruchte/ en dat ick van te vooren altijd soo verbaert was geweest/ en dan

(223)

soo stoutmoedig/ dat ick mijn vyant dorst ondert oog sien/ en hem bestrijden/ waerom ick noch menig mens/ doen lachen hebben/ bysonder als ick tegen de studenten doende was in den winter met de sneeu ballen/ om dat ick maekte datse ons noyt geen schade dede/ niet tegenstaende dat wy maer men=ysjens waeren/ want noyt liet ick Jongens in mijn geselschap toe/ maer speelde altijd onder ons mysjens/ sorte by sorte was altijd mijn spreekwoort/ waerom ick nog menig kansien hebbe moeten waegen/ of menig **kampken** strijden/ door datter veel Jongens omtrent ons woonden/ die seer genegen waeren met my te spelen: en om den strijdt te mijden/ probeerde ick wel eens mijn natuer te veranderen; en tegennatuer mede te laeten/ onder conditie van dat zy zich als meysjens zouden dragen/ te weten vriendelijck en beleeft/ maer als ick bevont dat zy zoo groot was/ dat zy tot

⁹⁰ WNT: bukken (MNW)

liefkoosen uytspatte/ zoo schafte ick haer a/ en begaf my tot strijden/ seggende liever eerlijck te sterven als oneerlijck te leven: zoo als ick hoorde dat die deden die het liefkoosen toe lieten/ maer ten quaemer niet op aen/ doen ik dat seyde/ want men versogt mijn leven niet/ maer alleen mijn gemeynschap/ en daer toe quaemen sy ondertussen met haer dry of vier tegen my alleen/ alleen om my eens te kussen/ denckende zo wy haer daer eens toe krijgen/ zo zullen wy haer daer wel meer toe krijgen/ door dat de schaemte zal weg wesen/ door dat qy altijd sullen seggen/ nu hebt gy evenwel den naem/ wat schat u de daet: en ick was zoo van conditie/ dat ick niemant en zou verongelijckt hebben/ door schoppen of slaen/ krawen of byten/ om al het goet van de Werelt/ daerom was ick in groote verlegentheydt/ om dat my dagt datse my het grooste ongelijk van de Werelt deden of doen wilden/ maer dan street ick wacker met de tong/ en schermde zoo lang ick kon/ en maerckte ick hun by de Das vast te krijgen/ en mijn open hand op de keel/ om hun zo het naderen van mijn aenschijn te beletten/ en zijde tegen de twee voorste/ twee scherlmen op een eerlijck man/ of twee guyten tegen een eerlijck wijf: en tegen de achterste een eerlijck man komt van vooren/ en hielt het oordinaer/ zoo lang uyt tot als

(224)

ic kontset kreeg/ en dan jeude ick haer uyt met mijn volck/ dat lustig loopen kon/ door dat ick mijn werck maekte/ van hun te leeren loopen/ als wy niet anders te doen hadden/ waerom ick noch meenigmael van mijn moeder bekeven ben/ die hadde voor een spreekwoort/ nebens veele andere/ dat zy in 't kijven gebruiykte/ gy loopt als een jack-merry/ dat is als een peer voor de sweepe/ ook als een schiete-kat/ dat is een aen of een meer-kat/ of mertiko: oock als een wilde haen: oock als een roes-kaeter/ waer over ik niet met weynig en murmereerden zeggende/ ik en weet niet/ wat ghy al van mijn maekt/ dan weet gy 't wel/ de antwoordt moetst neen wesen/ dan wel eens moeder schaemt gy u niet/ dag ty my sulcke quade namen geeft/ daer ick geen quat en doen/ of is het loopen quaet/ waerom heeft onsen lieven-heer de voeten of beenen gegeven/ zy antwoorde om te gaen/ maer niet om zoo te loopen als een zottin/ dan zijd ick noch als meer/ en vervolgde wat zottinnen zijn 't die zoo loopen als ik doen: daer op wist zy niet te zeggen/ als ick en weet het niet/ dan zijd ick is dat niet schrickelijck/ dat gy imandt bestraft zonder reden/ of is dat geen groote sonde/ dat men sich de onredelijcke dieren gelijk stelt/ ick mynde dta men dat niet doen mocht/ **Dc.** Dan was dat deuntjen uyt voor dat mael/ maer als zy my weder besweet sag van loopen soo begon zy eder/ dan seyde ick wel eens/ ick meynde dat het sweeten goet was/ om de dampen of humeuren quyt te reacken/ en kijft gy om dat ick my doen sweeten/ gy zijt iu u eygen licht gy moester my om prijsen/ om dat ick u dat Gelt doen spaeren/ dat gy ander aen den appoteker en Dockter sou 't moeten geven/ om dat sweetjen uyt te haelen/ dan was 't loopt heenen gy zijn een schielijcken draejer/ als zy eens hertelijck daerom gelachen hadt/ dan vraegde ick wat is dan voor een dinck/ een schielijcken drajer/ is 't top dan wist zy oock niet te seggen/ dan ick al weder/ wel droevig of

verdrietig Mensch/ men sal Imant een Naem geven en niet weten wat gy beduyt of betekent/ en vervolgde/ wel Moeder wat weet gy of gy vloeckt of f segent/ en ick hebbe wel gehoord dat de vloecken van

(225)

de Ouders sooquaet zijn/ diese over de kinders uytspreeken/ dat een kint wel soo worden sou als zijn Ouders hem noemen/ en denckt eens hoe droevig dat voor u sou zijn/ als ick soo wiert/ als gym y ondertussen noemt/ dan syde zy/ ick hebben dickwils van mijn Moeder gehoord dat mijn Stijf-vaeder u Peet seyde/ doen zy hem een **Gordeyn-misjen** gaf/ of een Vroeg-predicatie dede als hy Savons te vooren beschoncken was geweest/ soo gy niet op en hout niet Preecken gy sult van u volck verliesen/ soos egge ick oock/ en vervolgde gaet u sermoen heeft lang genoeg geduert/ dan Looper is al om/ of den Sant-looper is al gekeert/ dan seyde ick soo Moeder gy wilt u by een Dronckaert vergeleken hebben/ nu weet ick waer by ick u vergelijken mach/ van seyde zy gy praet soo Dronckaert achtig/ als of u Peet en grooten Dronckaert was geweest/ ick repliceerde wat is daer aen gelegen als ick het niet en toone/ door zijn ercempel naert te volgen/ soo men secht dat de kinder veeltijd doen/ die naer soo eenen genaemt worden/ en vervolgde/ als ick Moeder was/ ick sou wel wijser zijn als mijn kinders/ van sulcke een Volck te laten heffen/ of voor de bonte houden daer wat op te seggen is/ als ick vast stelde dat/ dat lets aen de kinder doen kan soo gy doet/ maer nu blijkt dat ddat seggen vals is/ want gy was soo gy segt versot op den stercken Dranck/ en ick en mach geene/ dan was 't lang genoeg gepraet/ de Jongers wachten u op Straet/ of de kinder roepen om u hulpe gaet verlosse de Studenten zijnder weder op uyt/ met een groote menigte/ en werpen met Sneeuw-ballen dat het haegelt/ doen ick dat hoorde vlooch ick wech als een Pijl uyt een Booge/ soo dat men my in geen half Uure vinden kon/ of ten was dat my onder die Haegel-stenen sogt/ die ick lieg over mijn hoofd gaen/ tot welcken eynde ick buckte/ soo haeft ick die sag komen/ maer dan moesten zy oock van vooren komen/ en at moet ick seggen tot Eere van de studenten/ die sich tegen my stelden dat zy altijd vooren quaemen/ maer of zy het deden om niet uytgejaut te worden/ of om by malkander te zijn dat en weet ick niet/ maer alleen dat zy sich altijd met groote

(226)

hoopen by malkander voegden/ onder d'een of d'ander Schuyt-plaetse/ daerse onn lustig soudn kunnen kogelen hebben/ soo wy het niet gemedn hadden/ en door loopen wilde ick mijn Volck noyt niet redden/ als wy ten naesten by soo sterck waeren als zy/ om verscheyde redens/ voor eerst beelde ick my in dat wy hun daer doorseecker de overwinning gaeven tot onse groote schaede/ natuerelijck vont ick dat uyt doen ick sag dat de kinders veel tijt vielen/ die voor haer paertye of Vyant vluchten/ en dat die hun daer op achter op het Lijf sprongen/ eu vreeselijck tracteerden/ en dan noch toe bespotten voor sterven als loopen/ van dicht by/ maer dan verre quam 't soo naeuw niet/ dan liep ick wel eens liever vvan haer als daer naer toe/ of ten was om myn Volck te verlossen/

en daer toe liep ick oock wel eens uyt den strijdt/ om den eenen of den d'anderen half kreupelen weg te vrenghen/ die anders dapper slaegen sou gehadt hebben/ die vatte ick by der Hant/ en vloog als een schigt dickwils voor mijne Vijanden/ die daer voor meenigmael verschricken/ om dat ick haer dan met sulcke een Fuerie aen dede als zy my dan genaecten of die ick met my had dat zy het dikwils lang daer naer voelden/ niet voor slaen of kraeuwen of bijten/ maer door hun op 't Lijf telooopen datse achter over rolden als een **Curf**/ soo veel als er my tegen quamen om t' loopen te beletten/ en dat met schyn van recht/ of recht selfs seggende ten is niet recht dat gy kreupele bestrijd/ en daerom moet gy wat hebben en dan kom wilt gy nu wat seggen/ als den kreupelen weg was/ en als zy dan quaemen dede icknietals schermen als zy voor my quamen/ met der Hant en dede daer soo veel begatellen by/ dat zy gedwongen wierden te lachen/ en dan raekten zy mijne gevangene/ en dan gingen wy sonder erg het soo genaemt recht bespotten/ door alles oneygen naer te doen/ dat ons voor gedaen wiert/ waerom ick oock hertelijck lachte doen ick de strecke/ of oorsaek merckte van die poets of Commedie daer ick de Hand des Alderhoogsten in bemerkte het gene oorsaek was van mijne vreugden en ick kreeg het soo verre/ dat

(227)

de Studenten vertrocken/ doen zy my van verre saegen komen/ door dat ick haer over al uyt die Schuyt-plaetsen haelde/ door die te omringen en soo lang voor te blijven/ tot dat zy gebreck van Sneeuw hadden/ en door hun dan soo veel te geven dat se sich niet bergen konnen/ voor de selve/ en dan noch bekeven toe wierden van hun Ouders/ voor het lang uyt blijven/ hoe wel dat het my niet veel beter was in dat geval/ maer daer en kreunde ick my dan niet in/ my dacht dat'er meer aen dien strijt gewonnen was en al kreeg ick dan eens klop/ was 't even veel ick seyde dat is die pijnige weert/ en als mijn Moeder dat hoorde/ soo vraegde zy wat/ en als ick het haer vertelde soo moest zy wel eens louter lachen/ maer zy en lieter niet om te kijven/ dan hadde ick weder actie om haer te bestraffen seggende/ gy kijft om dat ick u pleyzier aen doen/ en vervolgde/ wel Moeder hoe kont gy soo wesen/ gy zijnt Immers recht verkeert/ want daer gym y om bekijft/ behoortet gym y te prijzen/ en daer gy my om staet of santje om te geven/ of eenig lekker aengenaem Goet/ dan was 't al weder passeert of gaet speelt/ dan seyde ik al weder bekeertheyt/ als ick gaen speelen wil/ of het doen uyt lust soo tootn gy u misnoegt/ of wilt het niet hebben/ en als gy siet dat my den lust over is/ door u verkeertheyt/ soo wilt gy het/ en voegde daer wel een traenen by/ en seyde ick denck dat die kans wel eens soo keeren sal/ dat gy met de handen in 't Hir sult sitten/ en my denckt dat het daer nu wel sou op aen komen/ want zy en heeft my in soo langen tijd niet sien voor haer oogen speelen/ tot haer pleyzier dat ick denk dat haer de heugenis schier al over is/ doch soo niet of het sal haer noch wel heugen/ als haer daer Imant van spreekt soo als ick hoore/ dat zy doet/ en dat met traenen van berouw/ die my doen over haer ontfermen niet tegenstaende zy my menigmael hart gevallen heeft/ soo als uyt het voorig verhael kan gemerckt worden.

(Bysonder doen zy my als de Joden Jesus meynde te geeselen/ op het voorwendsel van den Man met de lange Mantel/ die seyde dat ickvan een wonder Geest ge

(228)

regeert wiert/ die zy meynde boos te zijn/ niet tegenstaende zy contraerie sag waerop ick oock syde hoe komt gy so bekeert zijn/ dat gy meer geloof dat gy niet en siet als dat gy siet/ zy zeijde Ja mijn verstant is bedurven/ ik repliceerde om dat gy gelooft dat gy sot zijt/ so als gy doet als gy gelooft dat u verstant bedorven is/ want daerom moet gy 't selve verloochenen om te sien dat niet en is/ ten opsigt van u/ en niet te sien dat Het is voor u/ en als ick dat selver doen om u te beschaemen/ soo secht gy laet de kanne staen en neemt de leere/ dat mocht ick oock wel tegen u seggen/ als gy secht dat en kan ick niet sien/ dat voor u is/ soo licht of klaer als het licht over de Wereld/ gy mocht soo goet van dat oock seggen ick en sien het niet/ als van dat mant gy en hebt noyt boosheyt in my gesien/ maer in tegendeel alle goetheyt die te bedencken is/ soo gy selfs dickwils secht tegen andere/ en meynt gy dat my dat niet hart en valt/ naemelijck te moeten hooren/ dat'er niet een van al u kinders soo veel groet gedaen hebben/ Ja soo veel al te saemen als ick alleen/ en dat ick dan een quaeden Beest beseeten ben/ waer sit hy mach ick u vragen/ in mijn Mou/ kom schutse uyt/ dan stont zy en keeck en wist niet wat te seggen/ en ick vervolgte/ hoe naer is dat den Man met den Lange-mantel daer gym y dickwils van gesproocken hebt/ die sou u soo mackelijck tot een Beul gemaect hebben van u onnosel Bloet/ apparent om den **helff/ssen** Coninck zijn Meester te bereeren/ en dan en hadt hy geen Ballen van doen/ om my het schreeuwen te beletten/ want het gebreck van Ballen sou 't wel gedaen hebben/ soo waer 't gy een Moorderes vau u selfs Kint/ met den dependent van dien/ en dat en heeft u wijsheyt niet verhindert/ daerom en hebt gy niet minder schult als of gy 't gedaen had/ dog Godt vergeve u de sonde/ soo als ickse u vergeef op verouwerkentenis/ maer anders is er geen vergeving/ volgens 't alle gemeen Oordeel, en soo reackten wy van malkaner op de voorschreven wijs.

(Dan kreeg ick gelegentheyt om te ondervinden dat verder voorschreven is/ naemenlijck hoe men een Mensch met de Ballen sticken kan/ snder gebaer of vreesse/ dat

(229)

zijn voor Vlees-ballen/ die achter een Instrumentie komen/ soo het sommige spotters oneygen noemen/ dat boosen spits of scherp/ en achter dick is/ en is de keel heel wel past/ om het deur komen van den aessem te beletten/ en dat kan een Man/ een Vrouw mackelijck doen/ daer hy mede te Bedt legt/ als zy om geen quaet en denckt/ hy en heeft dan maer met dat Instrumentje voor haer tr komen/ zy sal mejnen dat hy speelen wilt/ als de Ridders in de Loop-baene daerse wacker voor Poetse-nelle speelen/ om hun eygen Beelt of Wesen of doen te bespotten/ en als hy dan de Lance in den Mont steeckt/ en secht dat 's oock een Rinck/ in ste van de ronde daer men den-Prijs mede krijcht daer des Konincks Beeld op is/ soo kan hy haermackelijck met de Ballen sticken/ eer zy eens

quaet denckt/ om haer Mont te sluijten/ die zy door of tot lachen geopen heeft op zijn aerdige actien of vertellingen/ en als den punt van den Degen in de keel is/ dan salse het sluyten van den Mont haest vergeten/ soo kan een Ridder den souten Buyt het loopen beletten/ oock het vertellen van het gene den Ridder hem gedaen heeft/ doen hy eerst in 't Maeghde-perck quam/ om naer den Doel te schieten/ en den Rinck te doorbooren/ en als hy siet dat het Buytje soo stil lecht/ als of het Dood was/ roepen als Prins Mourus tegen den Boer die hy met zijn Bolle so versuft geslaegen hadt/ dat hy rolde/ dat is leve vous, dat is te seggen staet op/ en den Boer meynde dat hy seyde leeft gy noch/ daerom seyde hy slecht genoeg/ maer die Quanten die dat in 't sin hebben sullen sich wel wachten naer ick merck/ dat te roeped alsse soo een antwoord krijgen kunnen, maer zij sullen dat roepen als zy sien dat den addem achter blijft/ en de Oogen beginnen te keeren/ dan van 't Bed springen/ en de Bueren roepen/ om de Vrouw te sien sterven/ daer hy soetelijck mede gespeelt heeft/ soo aen haer aenscheyn kan gesien worden/ door dat het lachachtig staet/ die soo een overval gekregen heeft in 't worstelen met haer Man/ of in 't bekennen van den selven/ en wiens al seggen dat het leugen is/ de Vrouw is Doodt/ den Man sechter die zijn Vrouw soo Lief gehadt heeft/ dat hyse

(230)

niet kon laeten te caresseeren⁹¹ voor alle-man/ daerom mag men wel seggen/ de kleyne deven hangt men op maer de groote late men loopen/ en noch beter soo als ick seg de lompe Dieven hangt men op/ en de gauwe late men loopen/ en ten zijn maer lompers die voor Beuls Handen sterven/ so als hier uyt te sien is/ niet alleen door dat Instrumentje met den dependent van dien/ maer oock uyt het breecken van den Hals dat de Duvels of alle gemeene Vijanden toe geschreven worden/ die geen stael en handelen/ volgens 't alle gemeen Oordeel, en dat oneygen soo genaemt wordt so verre ik gesien of gemerkt hebbe want zy en breecken geen Hals/ of en hoeven geen breecken laetse maer haer twee Duymen een weynig op de keel houden sonder sterck duwen of drucken/ soo men niet veel doen moet/ om de Gorgel-pijpe te stoppen/ daer den Adem door omkt zy sullen haest maecken dat gy een ander uytvlucht soeckt/ naemelijck den Adem/ en Lichaem sonder Geest laet/ dat kan Ider een Oordeelen als hy maer een weynig/ zijn selfs Duymen op de keel hout/ en zijn Vingers achter tegen in den Necke steekt.

Het Dood-kittelen is al soo naerspeurelijck of begrijpelijck/ als men maer en let op het machtig lachen/ dat het kittelen voor eerst veroorsaect/ waer voor den Mensch voor eerst slap wort/ en voor het tegen worstelen sonder op huden of haelen van addem/ soo kan men mackelijck sien dat men Imant Dood kittlen kan/ bysonder een Vrouw onder haer Voet/ doch d'eene meer als d'andere/ en wien en kan niet mercken/ wat een Persoon in zijn sin heeft/ als hy niet op en houd niet tegenstaende zy seggen ick en kant niet verdraegen met soetigheyt en hardigheyt beyde Ja gy doet my sucke een leet/ dat my denckt dat my geen meerder kan geschieden/ **Jc.** En dat hy weet dat

⁹¹ WNT: van caresse: liefkozing, streling. Werkwoord daarvan: liefkozen, strelen.

Vrienden of Lief-hebbers op houden/ op het minste teycken van misnoegen/ van die zy liefphebben/ en dat ick geremarckte hebbe is de aerdige poets die zy doet desen alle spelen/ naemelijck datse de Menschen die schaduwen van hun wesen in de Hant steeken/ sou ick seggen om de gemeene sleur te volgen/ maer het moest het oor wesen/ om dat de schaduwen niet handelbaer en zijn/ eerst spreekten zy van Haentje-pick/ om de kin-

(231)

ders te vervaeren⁹²/ en dat is de kraen diese soo noemen om datse wel een haen gelijck in gedaente/ en daer toe pick Swart is/ en dan vergelijken zy sich daer by/ om dat zy als die de Broederen aenklaegen/ en als de Leeraers cras roepen/ dat is Morgen soose seggen/ en die nomen zy Duvel om dat zy wel een duf gelijck van Fitemus, of Korpus, dat is van gedaente of Lichaem/ en daerom zijse met recht boos als men hun duvels noemt/ of verbondene des selfs/ soo ick eens onder vonden hebben/ door haer soo te nomeen in mijn eenvoudigheyt/ niet wetende wat in dien Naem stack/ waarom ick my oock verongelijck hielt doen zy my daerom straffen/ welke ondervinding in mijn derde of volgende Deel uytgebreyt is/ onder het verder verhael van mijn wedervaeren/ dat my niet wejnig remarkable en denckt te wesen/ om verscheyde redens dieder oock by uyt gedrukt zijn tot een gemeen nut/ daer ick oock op gesien of gedacht hebbe doen ick sprack van een Mond open te doen/ op een seecker aen sprack/ van dito sorte/ die genoteert is in het volgende Deel: ten derden hebbe ick genoteert of getoont/ hoe een Vrouw verplicht is met den Man om om te gaen met een groote voorsichtigheyt: ten verden hoe zy moet straffe oeffenen/ tot verbetering vast gestelt of gelaeten hebbende dat'er geen Sonde kan vergeven worden sonder genoeg doening/ waer uyt oock gesien worden welke de Sleutels des Hemels zijn/ en wien de Bewaerders/ naemelijck alle Menschen/ en bysonder de Vrouwen/om dat zy den last hebben van de Familien/ waer van de Mans koningen zijn/ of Plaetsbewaerders van de Hoogste majesteyt/ soo verre als zy wel regeeren/ of hun Plaets wel bekleeden/ soo zijse alle Opper-eere weerdig/ dienvolgens komen haer toe alle voor rechten en Privilegesien/ die besaen in het genot van alle eerste Vrucht/ die de Vrouw niet en vermag aen te tasten sonder zijn verlof/ hoe frootte lust zy daer toe hebben mocht/ maer de tweede is haer geschoncken/ soo wel als hem de eerste/ dienvolgens heeft hy geen recht aen die/ als hy gekoozen heeft/ dan is't haer beurt/ en als zy gekoozen heeft/ dan de Ouste kinders/ eerst de Sonen/ en daer naer de Dochteren/ soo moet met de Jeugt

(232)

leeren den Onderdom/ en het Manne-volck eeren/ doch staet het Ider vry van zijn recht af te staen/ op goede conditiën of op het point van eere/ dat is/ om eere te behaalen selfs by zijne Vijanden/ en hier toe moet hy het wel bewaeren/ voor Dievenen Schelmen of ondancbaere Menschen/ die alles

⁹² VMNW: vervaren = bang maken

inslorpen als de Verkens/ de Perels wel doen alle onder hun Spijs gemengt zijn/ met knorren of morren/ in ste van danckbaerheit te toonen/ of als de stomme Verckens/ die deurjaegers genoemd worden/ om datse alles in slorpen en hun heer of Meester geen Speck en geven/ soo als veel Menschen doen/ geeft haer wat gy wilt/ zy en sullen niet eens seggen ick dankck u Hont of Beest/ en dancken zy den Dienaer niet die het haer brengt/ men kan wel dencken hoe zy den Meester dancken die het haer geeft/ die Persoonen doen qualijck die sulcke en Volck hun deedt of voorrecht geven/ en noch heel erger die het hun laten nemen sonder straffen op voorschreven wijs/ als zy het genomen hebben en eer zy het nemen die daer geen wacht voor en houdne/ als zy weten datse sulk een Volck voor hebben door alles op te sluyten dat opsluytlijck is/ om haer niet meer of beter te geven/ als men wilt quyt wesen/ want het slechtste is goet genoeg voor haer/ daer moet men tegen seggen/ dat moet gy doen anders krijgt ghy niet/ of ten waere dat/ en dat wat lets dat haer niet aengeneam en is/ en het ander stelt men op prijs/ en laet sich daer niet van aftreken al was 't om hun leven/ soo kan men moetwilligers dwingen/ die praten van sus en soot e doen/ en als men hun lets presenteert en scilt my niet/ of ik het hebben of niet/ dienvolgens geeft men het haer/ soo en zijne geen danckbaerheit schuldig/ en mogen noch murmureeren toe/ als men daer over klaegt/ seggende gy mocht het gelaten hebben/ ick en hebber u niet toe geperst/ maer gesecht dat het my niet en schol/ **Fc.** En andere die wat aerdiger zijn/ seggen dat komt schoon/ klaegt gy ick dacht dat gy daer moede verlegen waert/ en om dat gy het my op drongt met kracht en geweld/ soo en hebbe ick het maer genomen/ om u dienst te doen/ of daer van te outlasten/ maer hadt gy gesecht dat gyder danck

(233)

hebben wilde/ ick sou 't wel gelaeten hebben/ want ick en bender den grootsten Liefhebber niet van/ en zy zijn by provisie met de presenten binnen/ en lachen u soo noch uyt toe/ dat is den loon van dat ongerechtig Werk dat zy u voor den Sot houden/ en doender wel een sby als gy meer verleegen zijt spreek my aen/ en dat is dickwils met het lieffie beetje dat men heeft/ dat men hun uyt gunst presenteert/ en dat Volck is kennelijck/ om datse noyt uiet veel Complimenten maecken/ als 't daer op aen komt/ soos eggen zy ick en houde niet veel van Complimenten/ men krijcht'er niet van in den Buyck/ en grijpen het wacker aen seggende kom zijn gy daer mede verlegen/ of meugt ghy het niet/ ick macht wel ick en ben soo vies niet/ **Fc.** Soude men dat seggen dat en is het saeckjen niet/ so is't wat dan/ secht gy dat weet gy wel/ so ist Ja dat gy vies zijnt dat moet ick al besluyten uyt dese actie maer anders wat sou ick weten ick ben een eevnoudig Mensch/ dat kon 't gy wel sien aen al mijn actien/ is 't aen Taefel ick Eete eenvoudig weg dat voor my lecht.

(En zy nemen dickwils al het beste uyt de Schottel/ die voor hun staet/ sonder anesien van Persoonen staet of gelegentheyd/ en feijt mender lets tgen/ het Licht voor haer al is 't op het ander euynde van de Schottel/ daerom die met sulcke een Volck eet/ die moet voorsichtig zijn als de

Slange/ en onnosel als een Duyf niet alleen in 't eeten maer opdissen/ in 't opdissen moet met zijn Werk maecken/ van alles in order te leggen so gelijk als men kan/ te weten het Hooft/ of den Dusten het beste/ den Naer-ouste het Naer-beste en soo vervolgens/ soo elck zijn appeteyt daer toe streckt/ anders mach men dat wel verwisselen/ voor het Deel van den onverschillegen Eeter of onpartijdigen appeteyts porsie/ en als men weet dat die onbeleefde Buffels/ die oock lusten boven de haere en daerom soudē nemen/ en inslicken tot een nader zijn schaede / soo moet men dat decken/ met het gene met weet dat gy niet en mach/ of daer gy niet veel om en geeft/ en het soo leggen/ dat het dien Persoon sien kan/ voor wien het Licht als 't mogelijk is/ daer moet een Vrou al op passen als haer Man soo is/ om dat'er niemant en

(234)

sou te kort komen/ van zijn bescheyden-deel dat hem van den hemel toe geleyt is/ en dan Mna/ als de Vrouwe soo is/ en wilt gy het selfs niet doen soo moet hyder een ander toe stellen di eht voor hem doet/ en dat met een goet fatsoen/ seggende dat en psat H.E. niet wel/ om u Jonckheyt of Ouderdom/ dat sal di beter passen/ **Fc.** Kan u die niet wel seggen/ (dat niet konnen) is niet mogen/ in waarheyt om dat zijn wl alleen to thet goede streckt dienvolgens oock zijn maecht/ en dat zy onverbeterlijck is/ en eer mach hy dat niet seggen/ soo kan men maecken dat elck van onse onderdaenen een bestendig geluck heben/ maer hier toe moet men sich selfs ondertussen wat verloochnen/ om van ons Deel een anders gebreck te vervullen/ want als den onbeleefde het deel van zijn mindere neemt/ die niet machtig zijn het selfs te waeren/ om dat hy het onse niet en durft aen tasten/ soo moet men hun het onse geven dat veel beter is/ en hem dan laeten aensien/ en daer toe seggen siet daer is dat voor/ overluyt soo dat het yder een hooren kan/ en als dan d'occasie presenteert/ dat zijn beetje uytstekende is/ seggen gy hebt op dien tijd mijn beetje gestolen/ (rekenende de minste voor u selven/) ick mach het nwe daer nu wel voor nemen/ en dat met der haest doen/ om hun dat kunsjen te verleeren/ en dan noch spotten toe/ seggende doet dat meer wilje/ gy sult my dienst doen/ want u beetje heet my lekkerder gesmaeckt als 't mijne/ en dat is seker als men het niet ge-eeten heeft/ willen zy dan wat preutelen/ seggen gy en hebt geen recht swijgt maer stil of ik doen u een Proses van injurie aen/ en neme al dit Volk tot getuygen dat daerom lachen sal/ en blij wesen als 'top zijn Bescherm-heer siet/ soo moeten wy hun al doenom Lof te behaelen/ en den koninck te beaelen/ die geen ander Belt of prijs kent/ als den Lof zijner onderdaenen om dat daer Sijn Eere in bestaet/ soo dat wy hem niet meer noch aengenaemer konnen toe brengen als Lof weerdige deugden/ soo als zijn Lief-kosing beefftheden/ of onverdiende gunst-bewijsing/ dat is de schatting die dan hemel koninck Sijne onderdaenen alleen of eyst/ maer wien geeftse Hem/ meer als het We-

(235)

relts uytbraeksel dat is den Edelman en dat is kleyne maete/ voor dat hy zijn koninck niet en kent en

is als sonder Vaeder/ sonder Moeder/ sonder Geslacht/ rekening by gevolg dan de order van Melchisedeck/ of is niet het spreekwoord doen Adam spitte en Eva span/ waer was doen den Edelman by gevolg doen niet geweest/ en dert naer gekomen van wien/ van Bodt/ dat en kan niet wesen/ want dan en souden zy niet meer Edel zijn als de andere Menschen die zy niet van ennen Vader of Oorspronck zijn zy weten niet te seggen/ meer als kinderen/ die het leste best heugt/ zy rekenen poten voor boomen of takcen voor stammen/ en kinder voor-Vaeders/ en dan komt haer rekening wel uyt als zy alleenpraeten/ dan zijnse van Conincklijke Bloede/ en lieden van Fatsoen of van staet en conditie/ of van qualiteijt/ en als men daerop segt soo zijn de Beesten oock/ en siet of het niet waer en is/ zijnse niet van Fatsoen van staet/ van conditie van quaeliteijt dats weerdigheijt/ of en worden zy niet verkoght/ voor tiene twintig/ dertig/ selverlingen/ en zijnse dat niet weert/ waerom liegje dan/ seggend edat Peert of dat Beest is so veer verkoght en het is't wel weert/ is dat tegen u Fatsoen of weerdighijt niet dat gy liegt/ of onbeschijden spreekt/ waerom doet gy dat/ of meijnt gy oock dat dat loffelijck is/ soo als het canalje veel doet/ en waerom soud gy dan minder conalje wesen als zy naer dien gy de selve wercken doen? of actien pleegt of maecken de wercken den Man niet eereelijck of oneereelijck/ verder en is 't niet danljeus eerlijcke lieden naer te poetsen.

verder soo gy doet met het stael te gebruiken om voor den koninck te strijden in sree van Vleijs/ of en is't geen Eerehcke lien werck met Vlees en Best te stridjen om Volck te Werven/ of en bestaet in de menigte des Volck niet des konincks eere/ en waerom doet gy als de Aepen die oneijgen naer poetsen dat is in stee van Volck Werven Volck verderven/ of meijnt gy dat dat den koninck aengenaem is/ en oet het canalje oock soo niet/ verder waerom kleet of versiert gy u als het/ met Hoorens op de

(236)

koppen is 't niet om u het selve gelijk te maecken/ waerom doet gy het dan is 'tom uyt te steken in oneereelijckheijt ick geloof Ja moet ick seggen/ om dat ick het voor mijn Oogen sien/ hoe sal een Eereelijck Mensch zijn wesen verlaeten/ en sig de Beesten gelijk maeken om den oneere-Mensch niet gelijk te zijn/ waer wilt dat henen/ naer het Sot-huijs toe/ my dunckt Ja/ vienvolgens dat het niet te vergeefs en is dat 'er gesegt wort de Werelt is een Koje vol gecken: dan en weten zy niet te seggen als t'is wonderlijck soo als het canalje doet/ dan van haer so genaemt wort sonder Fondament/ want zy belijden groffelijck met den grooten hoop/ dat het dan God komt/ die zy opper-oorsaek alles goets noemen/ dienvolgens zy niet/ anders souden zy sig oock canalieeren en de andere nobleren want dien Godt is Koninck soose oock seggen/ hoe komt dat dan over een/ of zy moeten Bastaerden wesen/ dat zijn kinder sonder Vaeder volgens het Gemeen oordeel, en dat is een Volck dat seer ongeacht is volgens haer eijgen seggen/ dienvolgens zijnse van de ongeachste of onweerdigste/ on ongequaelefiseerste dieder zijn met recht om hun eygen dwaeshijt of misverstant/ of eijgentlijckt om hun eijgen onachtsaemheijt/ en onvoorsigtigheijt/ dat is om het misbruck van haer verstant/ anders

waeren zy de weerdigste / soo zy toonden alleen Edel te wesen om dat zy hun eere bewaert hebben/
dat sou op reden steunen als't waer was/ soo als't by veele is/ niet inderdaet/ maer met den wil in
het verstand/ het gene event veel is/ want daer de krachten onbreken tot uytvoering/ daer kan men
met den wil voldoen by Eerelijke personaegien/ so als den hemel koninck is/ volgens het Gemeen
Oordeel dat secht met allee krachten/ dienvolgens sekludeert het/ het **supeislu**/ dat is overtollich/
en dat zy vervolgden/ dat wy Canaile noemen heeft zijn geslachte gedefameer/ door dingen te doen
die niet en betaemen/ en daerom zijse oock niet weerdich langer dien eerelijcken naem te dragen/
die de Eerelijck lien alleen eygen is/ dienvolgens/ doen wy dat om den koninck onsen Groot-
Vaeders Eere te bewaeren van wien wy ale erkomstig zijn/ en breyden hun oneerelijcke daeden uyt/
als schandvlecken van een heel geslacht soo alse zijn/ volgens de gemeene afmae-

(237)

ling/ die daer altijd met den maer by komt/ als zy uytbrijen gaen/ of gebreden worden/ 't is ten is
maer een backer/ een naejer/ een lapper/ **fc.** Somme d.e. werken doen/ van persoonen onder haer
qualiteyd/ die worden met den maer genoemt/ of de maer bereden die haere siele Doot/ want geen
oneerelijcke sullen ingaen in 't Coninckrijck der Hemelen/ laet staen de verachte om haer quaet oock
dat buyte alle questi is/ want dit heeft noch eenigsins in questi geweest voor Jesu komst/ maer wat
verontschuldung isser nu/ daer hy dat alles duydelyck verboden heeft/ seggende/ een is u heer
naemelijck Godt/ dienvolgens gy en sult geen andere dienen/ als volgens Zijn order/ dat is
dienvolgens geen luye luy werk doen/ waerop het spreekwoort past/ 't is beter leeg geseten als luyte
luy werk gedaen/ waer van de reden by veel oock verre te soeken is/ doch komen zy wel seggen om
den luyaert niet in zijn quaet te stijven/ dienvolgens geen roosen voor Verckens te stroijen naer den
woorde Jesu/ waerom? Omdat zy niet Boos en souden worden en u bescheruen/ naturelijk om dat zy
meijnen bespot te worden door dat het hun kost niet en is/ daerom is 't oock dat men een Boosen of
onbekeerde geen vrientschap mach bewijsen/ als andere/ om dat zy by haer selven overtuygt zijn
van hun onweerdigheyt/ soo meyen zy bespot te worden/ als men hun die doet/ en wat het
openbaer bestraffen belangt is mijns oordeels klaer genoeg beschreven/ om de onnuttigheyt des
slefs te bemercken doch of dat niet en was so wilt ick'er liever noch dese redeneb y voegen om niet
alleen te toonen dat se onnut zijn ten goeden/ maer nut ten quaeden/ dienvolgens quaet en dat soo
dat'er het minste goet niet in en is.

Siet voor eerst op het gevolg van de openbaere bestraffing/ zy geven kennisse der sonde/
aen diese onnut is ten goeden/ en nut ten quaeden/ so als uyt mijn redenen kan verstaen worden die
ick in mijn eerste deel genoteert hebbe om te tononen dat dien Man quaet doet/ die zijn vrou een
quaet verbiet dat se niet in haer sin en heeft/ om dat die kennisse een lust baert/ daer de **gauwaers**
veeltijt op pas-

(238)

sen om de onoosele te verleyden zoo ick wel ondervonden hebbe/ (bewijs reden) in mijn teerdere Jeugt ginck ick neerstig te kerck en versuymde by naer niet een kert ktijt die de pauselijcke goet keuren of prijzen/ (soo verre droeg ick my loffelijck naer myn kennis/ oock getuygenisse der andere die my daerom presen tot in den Hoogsten graed/ dat was tot een Pilaer van de Kerck/ soo ick daer naer gehoort hebbe/ doen ick vertrocken was/ waerom een Vrouwe zeyde in presentie van mijn Mans Dochter als er begunnen Pilaeren te vallen/ soo en sal de Kerck niet lang staen/ en zy slegs begonder door te wanckelen/ en betuygde noyt meerder strijdt gehadt te hebben/ als naer mijn vertreck/ om dito reden naemelijck dat zy my voor een Pilaer van de erck aen merckte/ dienvolgen/ ook op my gesteunt/ nevens meer andere diese noemde/ waerom ick zeyde die op Menschen steunt of op een anders geloof of verstand die moet vallen/ want hy die ons geen loon schuldig is/ soo moet het uyt genaede wesen/ dat hy ons die geeft want daer geen verdienst voor en gaet/ daer is den loon genaede/ of graetie/ of een genaede gunst/ of een geschenk neemt dat by u sleven/ of geeft Imant wat overdien/ 't is een faveur/ dat is een voordeel of een graetie of een vriendschap die gy hem doet/ waer door hy aen u verplicht is/ en doet daer dan noch by een wissewasgien dat ghy hem voor u laet doen/ om dat het voor geen simpel gaeve sou deurgaen/ soo is u genaede of graetie of Favuer noch grooter/ waerom/ om dat gy hem daer door de schaemte afneemt die hy anders hebben sou/ om by u te komen of van u te spreecken/ want het geven Baert een schaemte dat kont gy aen u selven voelen/ en daerom hoe dickwils'er de gisten komen hoe meerder de schaemte is/ Ja op het lest soo dat gy geen Mens en gelijckt/ so gaet het met de Bedelaers die alleen of giften/ of gaeven leven zy en zijn niet te genaeken/ van een eerelijck Man/ sonder de grootste alteraetie dat en komt nergens anders van/ als van dat op genaef/ of gunst leven/ dat voelde

(239)

ick oock aen my selven/ doen ick te Middelburg Woonde/ ick wiert als een Men sonder leven/ de siddering van een bald dede my beven/ daerom vocht ick soo te leven is mijn leven niet ick wil liever Doot zijn/ daerom kan ick wel begrijpen/ warom den Hemel ons geboden heeft gegeven/ want hy wil niet hebben dat wy hem vreesen dat heeft hy getoont in Sijnen Sone die soo beminnelijck tot ons quam/ en zeyde ick en mijn Vader ben een en komt alle tot my (**Fc.**/ waeorm dede hy dat meer als om te toonen dt zy valsheyt gesproken hadden/ die zijn Vaeder vreeselijck afgemaelen hebben/ anders leert het de Natuer klaer genoeg/ naemelijck dat den Eerelijcken niet en wil gevreesd zijn/ want die eyst voor hem niet als Liefde en die staet tegen over de vrees.

Ja maer seggen die waerverkopers 't is een kinderlijcke vrees die wy meynen en die bestate in respect of eerbiet/ of ontsagh/ en dan segge ick gaet daer mede te mart en segt het dan van de aerse koningen/ als gy gaet om voor haer Volck te Werven/ naemelijck den Koninck si vreeselijck en 't is vreeselijck in zijn Handen te vallen/ hy sal seggen dat recommandeert heel wel/ en daer by doen

ick dankce u voor u beloofttheyt/ gy zyt al ge voldoende/ hout maer op/ of ick sal u wat anders leeren/ **fc.** Ook seg ick wel eens hoe fout gy hem abominaeble afmaelen/ dat is uytstekende leelijck/ in alle manieren/ sou de Somma niet wesen schrickelijck/ o vreeselijck leelijck of en segt men niet van monstreuse Menschen 't is een vreeselijck Mens; dan zijne Doof voor de hooren/ of zy en seggen het niet/ maer de Werelt waecht daer van/ nu om tot mijn prepost te komen/ dear de toe valligheden my in gedachte/ hoe ick mijn Moeder dickwils gevraegt hadde uyt de Kerck komende wat onkuystheyt te seen was/ dan hoe zy daerop zeyde dat het onreynigheyt te seen was/ of vuyligheyt niet myden kon/ soo hadde ick sulcke een strijdt gekregen/ dat ick geen raet en wist/ want

(240)

op Ider vuyligheyt dat my genaecte meynde ik verdoemt zijn/ en te sullen den Hals gebrocken worden/ dearom dorst ick ookc niet alleen gaen/ waer het was by sonder in den doncker/ en die benautheyt duerde soo lang tot dat ick in den Geest sterckt wiert/ door de dincken dat men niet mijden kan dat moet men lijden/ en daer naer hoordick/ dat 'er onnosele schaepen soo als ickdoen was geantwoort wiert op soo een vraeg dat is dat/ en de predicanten maeken u soo wat wijs/ ten is geen Sonde want Godt heeft het selfs geboden/ en dan meysien 't is sulcke een moy speeltie dat gy het eens wist gy sout my wel al u goet geven om dat ick het u leeren sou/ ddan willen wy eens probeeren/ van de proef en sult gy niet sterven/ dan weder het is oo moy/ en soo plesierig dat gy het eens wist **Fc.**/ en soo kregen zy het meysien als de slange/ haer voorsaet/ aen 't probeeren van die vrucht die den Eenen Godt haer verboden hadt/ om haer gesontheyt te bewaeren/ die tegen die harde spijs noch niet en mag/ en den anderen/ om zijn voordeel te doen op tweeder ley wijs/ is 't een kint dat soo kleyn is dat het een dwergien voort sou brengen soo doet hy het sticken/ soo als ick gezety hebben in mijn Eerste Deel de reden om dat die dwergiens/ die natuerlijcke kinders zijn van sulcke Ouders kaboutermannekens genoemt worden/ en die kaboutermannekens worden van somme Boose geesten genaemt/ om den Vader die haer door zijn boosheyt of vileynigheyt geprokereert heeft/ om die kinders en Ouders ongelukkig te maecken/ en soo verdienen sy Gelt door belesen/ en raet geven/ en dan noch eens om die sonde op een nieuw te bestraffen daerse die niet en sien / soo leggen zy mede al Plaisters nevens de Wonden daer geene en zijn/ seker volgens haer kennis/ want zy en weten niet offer wel eenen in de Kerk wesen sal die d'actie gepleegt heeft/ als zy voor nemen die te bestraffen/ en zy kunnn het sich versekeren om dat dat Vock selve te kercke komt/ bysonder als zy weten dat die faecke verhandelt worden.

Het Eynde van het Tweede Deel.

Bijlage D

(423) (normaal gedrukt)

BESLUYT.

Soo speelden Wolven al met de Schapen of Lammeren, de Bocken met de Geyten, de Basilikisen met de Kinderen, en sy en beseeren hun niet, so te verstaen niet tot de doot, maer naerd e woorden *Jesu*, die luien, *so't mogelyk ware*, ook de uytverkoorne sou verleyt worden; verder so een voor alle heeft geleden, door de Hemelsche beschicking, tot vervullingh van alle Prophetien die voor Sijne aengemerckt worden, of die Sijne zyn. Verder so kond gy sien het bedrog van den Besten in den slechtsen naer de inleyding: Verder de toegesegde middelen die tot den vrede behoorden, die niet en bestaen in krygelheden of sottigheden, so as het trakteeren met een Fransman is, waerom, om dat die noyt stercker en is als als hy ons onder sijn verbont heeft, wawerom, om dat hy een schelm is, of algemeene vyant. Wat reden, voor eerst, om dat hy tegen alle questie soeckt. Ten tweeden, om dat hy buyten de Krijgs-order te werck gaet, en dat niet als met een schijn van eerlijckheyt geciert. Voor eerst lokt hy het volk uyt door op haer kust gewapent te komen, vraegt dat wat hem daer tot beweegt, hy antwoordt, wat gaet het u aen, seggen die het gaet ons aen, so segt hy tegen sijn volk, wat staet die en prevelt; daer op segt dat, ik kan u niet verstaen, seggen die het noch eens, en als preeken sy Frans, soo ist, hey vent loopt heene ik verstaen u niet, seggen die, dat ick by u was ick sou u ook wat venten soo ist, hy is noch al boos toe dunckt my: wat

(424)

schort dan geck? Spreeckt hy nog een woort? Uyt sijn eygen of door aensetten van ander die sig daer ontrent maecken te vinden, om dat sy geern het volk aen malkander helpen soudent, soos eggen sy, kust mijn gat, en kloppen daerop en keeren het naer hem toe; sommige poepen eens dat doende, en seggen dats voor u, daerop seggen de twistmaeckers, die dingen sou ik dat lijden, dat ick geen geestelijcke persoon was, die het ongeoorloft is te schieten, want de Kerck en vecht niet, wat wou ik voor een kogel naer dat vuyl gat schieten, en vervolgen, ten fijn bylo geen erlijcke lui die sig soo laten affronteeren; daerop dencken de andere, sou ick dat iet mogen lijden en eerelijck blijven, soo wil ick het liever wagen en schieten daer naer toe, want wat is my de werelt nu als icker niet met eere mag in leven, en schiet hy daer op af, soo seght den anderen, of fijn broeder, de dingen dat sal een quaeter wesen, sy sullen seggen dat gy haer eerst geoeveert hebt, om dat ghy eerst geschooten hebt, en my, vreese ick, tot geuigen nemen, hadde ick hier dogy niet geweest: of dat ghy my do gewaerschouwt had als ghy schieten wil det, soo mogt ick heenen gegaen hebben, maer nu sullen sy daer op aenkomen, siet dear sijnse al besig, segt dien, Wel Domine of Heer Pastoor, ghy hebt het my geraeden, of daer niet van, ick seyde wel wat ick doen sou als ick geen Geestelijck persoon was, maer

dat is niet gesegt dat gy dat doen moest, en of ick het u al gereden had, dat ick ontken, ghy moest weten of ghy dat doenmocht, want ghy weet wel dat raeders geen gelders en sijn, en dat sal nu gaen blijcken, want ik gaen weg die ghy segt dat het u

(425)

geraden heeft, en gy blijft, of soo ghy hier niet en blijft om u te fessenderen, soo sullen sy u zoeken waer gy sijt om u te straffen; dat sou noch onder schijn van recht doorgaen, namentlijck dag sy dien persoon sochten te straffen die eerst geschooten hadt, maer wat regt of schijn des selfs heeft hy om daerom een heel volck te straffen, geene, dat dien schieter noch een Oversten was van dat volck, dat wasser noch schyn, maer 't is dickwil een van de alderonderste die soo een onvoorsichtige scheute doet, niet siende op het gevolg, of wel eenen die hy daerom uytgekoght of gesonden heeft, daer hy het volck den oorlog om aen doet, gaet het om hem daer over aen te spreken, hy en heeft voor eerst geen tijdt, segt het doet u volck soo lang ophouden tot dat wy malkander gesproken hebben, hy swijgt daerop stil, gaen die daerop gerust weg, denckende die swijgt die consenteert, hy laet fijn volck al voortgaen, komen sy daer over klagen, seggende, ghy en sijt geen man van u woordt, hy vraegt wat reden? Seggen sy om dat gy u volck niet en doet ophouden, soo ghy ons toegestaen hebt, hy segt ick weeter niet van, vraegen sy hebben wy dat niet versocht? Hy antwoort ick en hebt niet gehooort; seggen sy dat laet on met malkander spreecken, siet dat is soo toegekomen, u volck heeft mij volk eerst gemoeveert op soo een wijs, hyy repliceert, ick moet dat mijn volck eens vragen; seggen sy doet dat, maer doet u volck soo langh stil staen; hy segt 't is wel, of ick sal doen; dan segt hy tegen eenen die hy wel weet dat het niet voor seggen sal, segt dat het volck ophouden, of tegen eenen dieniet en strijdt, staet stil of houdt op, en laet het krijgshvolck voortgaen, als dan den andere

(426)

daer over komen klagen, soo vraegt hy wien het doet en als sy dien noemen, so segt hy. Ick sal hem eens spreken, daer naer heeft hy het vergeten, en als hy hem aengesproocken heeft, soo en hadde hy des Coninks verbodt niet gehooort, of sy hadden hem eerst gemoeveert, en dan geloofde hy sijn volck beter als haer, en segt, heeft u volck den Vrede gebrooken hy sal gebrooken blijven. Ick hebbe evenwel het volck, ick salser mede aen 't werck houden, ander souden sy ligt gaen struyckrooven; seggen de andere daer op, 't is wel als ghy het soo versate en niet anders doen wilt, soo sullen wy onse mesures daer naer maeken, maer doet u volck soo lang stil staen tot dat wy in staet van defensie sijn, hy repliceert, dat mogt eeuwig duuren, of of gy u leven in geen staet waert sou ick daer naer moeten wachten? gy mogt u daerom laetn te wapenen, om niet te meten strijden; segt daer p den anderen dat is een vervloekt seggen of duckerse excuse, kan ik strijden sonder wapenen, als ick niet gewapent ben? moet ick geen tijdt hebben om my te wapenen? soo ist, soud gy seggen dat ick vervloekt ben of een ducker, seyden Ja, wel hondert duysenmael van die onnosele menschen of Landtlien die gy soo verdruckt hebt, hy moest niet dencken voet te versetten, maer erpt hy het in

dispuyt, soo kan h het ontkomen, seggende voor eerst, dat sa lick my wel wachten, om maekt hy den dooven voor die ooren, dat is al soo goet, dan kan hy voort gaen, seggende, komt stelt een tijd tommy te bereyden, en ben ik den niet voort klaer, ick geve u vry consent; so repliceert hy, aen u consent is my niet gelegen, of ick u tijdt stellen, ick wil dat niet doen, ghy soud wel seggen dat ick

(427)

over u heerste; segt dan andere, ick doe niet, of hoe sou ickkonnen daer ik het selfs op u versogt, of dat en sou niet te pas komen, soo heeft hy een oneyndigh dispuyt, en dan moet hy noch o het onseker henen gaen, en als hy dan wederkomt, en stelt selfs een tijdt, soo kort als mooglijck is, soo heeft hy een hoope moeite eer hy het toestaet, en als hy het al toe gestaen heeft, dan en heeft hy het volck in sijn handt niet om die te dwingen werwaerts dat hy wilt, dan sijn 't een schelmen die naer hem niet en lysteren, die hy eens nadere manieren sal moeten leeren, of dan en sijn de brieven niet te recht geraeckt, &c.

Als de andere in postuer sijn soo moet sijn volck rusten, of sig tot defentie bereyden, en die deurt soo langt tot dat de andere rusten moeten door datse moede van staen wachten zijn, en als die den rug keren so springt hy haer agter op het lijf, eer sy dan ter dege omgekeert zijn, soo is hy weder in sijn schuyplaets, dan ist te laet op het Jaer. het volk moet winter quartieren, en als die weder den rught gekeert zijn, soo alt hyse weder op 't lijf, want dan wort het moy weder, daerom mogen sy noch wel een uytval of togt doen, sou men seggen ten is het saisoen van 't Jaer niet om te strijden, soo ist, men moet het moy weder waer nemen als het komt, want als het saisoen van 't Jaer is, soo dient het weder niet altijdt, maer of het moy weder is of leelijck weder hy dienter sig van om schelm te ageren, maer als een eerlijck man, daer toe dient het hem noyt, en men wil noch tegen soo eenen strijden, of verbonden mede maken, daer men sulcke ondervindigen van heeft, moet men van sulck een volck niet oordeelen datse oogen heb-

(428)

Ben en niet en sien, om datse niet sien konnen dat hy geen bestrijtbaer vyant is, of dispraet, bysonder die hier toe de lesse van hun Meester versmaden, die segt: *en wederstaet den boosen niet, maer dwinckt hy u een mijle met hem te gaen, gaet met hem twee mylen, eyst by u den rock geeft hem oock den mantel.* Veder den alle gemeennen Rechter die seght, die tegen het geweld vecht die doodt sigh selfs.

(428) sierlijk gedrukt

Nu moet ik vraegen wat men mackelijcker derven kan/ een Rock of een mantel/ o het geldt/ eygen te verstaen als men maer een en heeft/ en voor 't gelt geene krijgen kan/ ist niet het gelt? Ik meyn Ja/ en daerom segge ick/ laet ons hem dat geven tot versading/ en seggen naerdien hy anders niet en eyst soo hy voorgeeft dat sijn eys billijck is/ om dat wy het gelt niet van doen hebben om in Vrede te

leven, en hy wel om te oorlogen/ en laet ons dan sien tegen wien hy oorlogen sal/ als wy het selve onnut verklaert hebben/ en daerom verboden yets voor te geven/ en indien wy dat niet en doen/ so denck ick dat wy noyt geen Vrede sullen hebben/ maer eeuwig oorlogen/ met regt tot een straffe van onso sonden voor het ongehoorsamen van onse Heer en Meester beyde/ die segt/ alle zonden die tegen den Sone sal gedaen wesen/ sal hem vergeven worden/ (dat is soo te verstaen tegen sijn Leer) maer die tegen den heyligen Geest sal gedaen wesen niet. Siet nu wien h is/ of wien of wat Sijn Leer/ ik en ben maer een onnutte dienstmaegt/ die maer gedan heeft dat ze schuldig was.